

Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken

Sluttrapport

Jacob Aars • Dag Arne Christensen

Uni Rokkansenteret, Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier, har en todelt publikasjonsserie. Publikasjonsserien redigeres av et redaksjonsråd bestående av forskningsdirektør og forskningsledere.

I rapportserien publiseres ferdige vitenskapelige arbeider, for eksempel sluttrapporter fra forskningsprosjekter. Manuskriptene er vurdert av redaksjonsrådet eller en fagfelle oppnevnt av redaksjonsrådet.

Det som utgis som notater er arbeidsnotater, foredrag og seminarinnlegg. Disse godkjennes av prosjektleder før publisering.

ISBN 978-82-8095-079-6
ISSN 1892-8366

Uni Rokkansenteret
Nygårdsgaten 5
5015 Bergen
Tlf. 55 58 97 10
Fax 55 58 97 11
E-post: rokkansenteret@uni.no
<http://rokkan.uni.no/>

Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken

Sluttrapport

JACOB AARS

DAG ARNE CHRISTENSEN

STEIN ROKKAN SENTER FOR FLERFAGLIGE SAMFUNNSSTUDIER

UNI RESEARCH AS, BERGEN

APRIL 2012

Rapport 2 – 2012

Innhold

FORORD.....	3
SAMMENDRAG.....	4
SUMMARY.....	5
INNLEDNING.....	6
KVINNER I NORSK LOKALPOLITIKK: NOMINASJON, REPRESENTASJON OG GJENVALG.....	8
Kandidatene	9
Representantene	11
Gjenvalg av representanter	17
FORKLARINGER PÅ VARIASJON I KVINNEREPRESENTASJON	20
Samfunnsmessige og demografiske faktorer	21
Institusjonelle faktorer	22
Mobiliseringsorganisasjonene	24
Ressursbaserte og motivasjonsbaserte forklaringer	25
NÆRMERE OM KOMMUNEPROSJEKTENE	27
Innretningen på prosjektene	28
Organiseringen av prosjektarbeidet	31
Prosjektledelse	33
Kontaktflate/forankring	35
HAR KOMMUNEPROSJEKTENE HATT BETYDNING?	35
Skiller prosjektkommunene seg fra andre kommuner?	36
Har variasjon i tiltak og organisering betydning?	40
Tiltak: Bredde og innretning	41
Organisering	43
OPPSUMMERING.....	44
LITTERATUR	47

Forord

Den foreliggende rapporten oppsummerer erfaringer og resultater fra satsingen «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken». Satsingen har vært initiert og finansiert av Kommunal- og regionaldepartementet. Høsten 2006 sendte daværende kommunalminister Åslaug Haga ut en invitasjon til kommunene om å søke deltakelse i et prosjekt der målet var å skape kjønnsbalanse i norske kommunestyre. Spesielt var prosjektet innrettet mot å oppnå en høyere andel kvinner i de ledende kommunepolitiske vervene. 22 kommuner ble valgt ut til å delta i prosjektet. Uni Rokkansenteret ble engasjert til å gjennomføre den forskningsmessige oppfølging og evaluering av kommunenes arbeid. Hans-Erik Ringkjøb var prosjektleder fra Uni Rokkansenteret til og med 2008. Da Ringkjøb forlot sin stilling ved Uni Rokkansenteret, overtok Jacob Aars som prosjektleder. Ved siden av Aars har Dag Arne Christensen vært tilknyttet prosjektet hele prosjektperioden. Sluttrapporten er hovedsakelig ført i pennen av Jacob Aars, men Dag Arne Christensen har skrevet deler av kapitlet om forklaringer på variasjon i kvinnerepresentasjon.

Vi vil benytte anledningen til å takke prosjektkommunene for et godt samarbeid. Spesielt vil vi takke prosjektlederne/-koordinatorene i de enkelte kommunene og kommunenettverkene for velvillig å ha stilt opp til intervju samt gitt oss tilgang til material fra prosjektarbeidet. Videre vil vi takke medlemmene av prosjektets referansegruppe for nyttige innspill og diskusjoner underveis. Til slutt vil vi rette en takk til Kommunal- og regionaldepartementet for det gode samarbeidet. Spesielt vil vi takke Anne-Karin Ødegård for dyktig prosjektledelse fra departementets side.

Bergen februar 2012,

Jacob Aars og Dag Arne Christensen

Sammendrag

Denne rapporten har oppsummert erfaringene fra satsingen «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken». Målet med satsingen har vært å bedre kjønnsbalansen i kommunestyrene, spesielt i ledende verv. Det ble anvendt en forsøksmodell, der Kommunal- og regionaldepartementet lyste ut prosjektmidler, og kommunene søkte om å få delta. 22 kommuner ble valgt ut på basis av søknader der de anga mål og virkemidler for sine prosjekter. Satsingen har skapt stor entusiasme i prosjektkommunene, og det er nedlagt et betydelig arbeid.

Resultatene har neppe svart til de høyeste forventningene, men en nærmere gjennomgang av prosjektene viser at en del av kommunene har oppnådd resultater. Gjennomgangen av utvikling og status når det gjelder kvinnerepresentasjon på listene og i kommunestyret avslørte et velkjent mønster: Kvinner er langt bedre representert generelt på listene og generelt i kommunestyrene enn på topplassene og i de ledende posisjonene. Kvinnene har til en viss grad har styrket sin stilling i prosjektkommunene sammenlignet med de øvrige kommunene i landet. Mens deltakerkommunene ved prosjektstart lå noe under landsgjennomsnittet på de fleste indikatorene på kvinnerepresentasjon, ligger de nå på landsgjennomsnittet eller noe over. Når det gjelder lederposisjoner, har utviklingen vært mer positiv for kvinnerepresentasjonen i prosjektkommunene enn for landet for øvrig. Når det gjelder kvinneandelen i kommunestyret generelt, er det relativt små forskjeller på prosjektkommunene og de andre, mens det er en større andel av prosjektkommunene enn de øvrige kommunene som har hatt en positiv utvikling med hensyn til kvinnerepresentasjon i formannskap og, særlig, blant ordførerne. Alt i alt tyder disse tallene på at vi kan observere en viss effekt av å ha deltatt i satsingen. Systematisk oppmerksomhet og målrettede tiltak har ført til en større bevissthet rundt spørsmålet om kvinnerepresentasjon i kommunepolitikken, og kanskje har prosjektet skapt et visst press på nominasjonskomiteer og partigrupper for å få kvinner inn på bedre plasser på listene og inn i mer ansvarsfulle posisjoner i kommunestyrene.

Når det gjelder spørsmålet om hvilke tiltak som har virket, gir ikke materialet grunnlag for å trekke noen klare konklusjoner. På den ene siden har vi konstatert at det er variasjon mellom kommunene med hensyn til utviklingen i kvinnerepresentasjon. På den andre siden har vi observert variasjon i innretningen av tiltak. Vi har gjennomgått de forskjellige prosjektene og koblet dem til utfallsvariablene, det vil si indikatorene på kvinnerepresentasjon. Det har imidlertid ikke latt seg gjøre å finne noen systematiske sammenhenger mellom prosjektinnretning og måloppnåelse hos kommunene. Heller ikke ulikheter i organiseringen av prosjektarbeidet ser ut til å ha gitt systematiske forskjeller i måloppnåelse.

Alt i alt kan det se ut som om det har hatt en viss effekt å delta i utstillingskommuneprosjektet. Spesielt har deltakerkommunene klart å få til en viss økning i andelen kvinner som har ledende politiske posisjoner i kommunene. Imidlertid er det vanskelig å peke ut virksomme enkelttiltak på bakgrunn av de analysene vi har gjennomført.

Summary

The current report summarises the results from a program aiming to enhance the share of women in Norwegian local councils. The program has been initiated and financed by the Ministry of Local Government and Regional Development. 22 municipalities were selected to participate. The program has generated a great deal of enthusiasm within the participating municipalities and a lot of work has been put into the projects.

The results do not fully meet the expectations but nevertheless some achievements have been made by the project municipalities. Our examination of female representation on the electoral lists and in the councils reveals a common pattern: Women are considerably better represented generally on the lists and in the councils than in the top positions. When comparing the project municipalities with the other municipalities in Norway we observe that to a certain extent women have in fact strengthened their position in local politics. Particularly in terms of women holding leadership positions, as mayors or as members of the executive committee, the project municipalities have witnessed a more positive development than the municipalities who were not included in the program.

We have furthermore analysed the question of whether there are any specific measures that are particularly effective in terms of enhancing female representation. The answer appears to be negative. Although there is considerable variation between the 22 participating municipalities with respect to types of measures, we have been unable to establish any systematic relationship between these measures and the selected performance indicators.

Innledning

Representative styresett kjennetegnes av en spenning mellom to ulike typer hensyn. På den ene siden er det en grunnleggende tanke ved indirekte demokrati at velgerne gjennom valg kårer de beste representantene til å styre på sine vegne. Dette perspektivet leder oppmerksomheten mot representantenes personlige egenskaper. På den andre siden er det i de fleste representative politiske systemer en forventning om at de som velges skal gjenspeile befolkningen (Pitkin 1972; Phillips 1995). Speilbilde-representasjon kan innebære en norm om at de valgte holdninger skal reflektere holdningene blant velgerne, men som oftest er det også en forventning om at folkevalgte forsamlinger skal være sosialt og demografisk representative for velgerne. I et slikt perspektiv blir det viktig å vurdere sammensetningen av representantene ut fra slike kriterier som alder, yrkesbakgrunn, geografisk tilhørighet og, ikke minst, kjønn.

Bakgrunnen for denne rapporten er at kjønns-sammensetningen i norske kommunestyre er skjev. Det er mer enn hundre år siden kvinner fikk stemmerett ved kommunale valg. Det skjedde i 1910. Likevel er den kjønnsmessige sammensetningen av kommunestyrene skjev sammenlignet med befolkningen. Ved det seneste lokalvalget, i 2011, var 38 prosent av kommunestyre-representantene kvinner. Dette var den samme prosentandelen som ved det foregående valget i 2007. Selv om kvinneandelen i kommunestyrene har økt over tid, og selv om kvinneandelen i norske kommunestyre er relativt høy sammenlignet med andre land, har utviklingen vist stagnasjon. Enda viktigere er det at kvinnene i liten grad har erobret de ledende posisjonene i kommunepolitikken. Andelen kvinnelige ordførere ligger litt i overkant av 20 prosent, mens litt over 30 prosent av utvalgslederne er kvinner (Guldvik og Van der Ros 2008:12). Det er med andre ord gode grunner til å hevde at kvinners erfaringer og interesser er svakt representert i norske kommunestyre, spesielt i lederposisjonene. Dersom man ser på et lokalpolitisk tillitsverv som et gode, er det dessuten slik at tilgangen til slike verv er ujevnt fordelt mellom kjønnene. Dette kan oppfattes som urettferdig.

Stagnasjonen i andelen kvinnelige kommunestyre-representanter samt den lave andelen kvinner i lokalpolitiske lederposisjoner har ført til krav om tiltak for å styrke kjønnsrepresentativiteten. Kommunal- og regionaldepartementets prosjekt «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken» er kommet i stand for å «... oppnå ei jamn fordeling av kvinner og menn i kommunestyra – spesielt i leiande verv.»¹ Invitasjonsbrevet som gikk ut til alle norske kommuner fra statsråd Åslaug Haga høsten 2006 oppfordret kommunene til å søke deltakelse i prosjektet på basis av tiltak som de ut fra egen erfaring mente kunne være effektive. Det fremgikk også av dette brevet at departementet ville «prioritere de kommuner som har en lav representasjon av kvinner i kommunestyrene.»

---

¹www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/valg-og-demokrati/utstillingsvindaug-for-kvinner-i-lokalp.html?id=486664

Også det opprinnelige invitasjonsbrevet fra statsråden (Åslaug Haga) til kommunene har formuleringer som antyder at målet er kjønnsbalanse i kommunestyrene.

I alt har 22 kommuner deltatt i satsingen. 8 av disse har deltatt som enkeltkommuner, mens de øvrige 14 har inngått i nettverk med henholdsvis 3 og 4 kommuner. Kommunene har gjennomført en rekke ulike tiltak for å øke kvinneandelen i kommunestyrene og i ledende posisjoner. Deltakerkommunene er listet opp nedenfor, først enkeltkommunene, deretter nettverkskommunene:

- Alta
- Enebakk
- Luster
- Løten
- Norddal
- Sigdal
- Vestnes
- Øygarden
- Hå, Karmøy og Strand
- Sel, Dovre og Lom
- Skien, Bamble, Siljan og Porsgrunn
- Steinkjer, Verdal, Rissa og Osen

Kjønns sammensetningen i kommunestyrene er resultat av mange faktorer. Noen slike endringsprosesser kan karakteriseres som langtidstrenger, det vil si at forandring skjer som resultat av kulturelle eller samfunnsmessige endringer på makronivå. Et annet viktig poeng er at noen må ut før andre kan komme inn. Nyrekruttering er med andre ord avhengig av en viss utskiftning av representanter. Det er derfor viktig å reise spørsmålet om i hvilken grad det er mulig å få til endring gjennom et fireårig prosjektarbeid. Prosjektet «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken» er et uttrykk for det som kan kalles «demokratipolitikk». Det sentrale kjennetegnet ved demokratipolitikk er at det offentlige oppfattes å ha et overordnet ansvar for gjennom bevisst utformede tiltak å bidra til en økning og utjevning av den politiske deltakelsen (Petersson 2007, Aars 2008). Det innebærer at politisk likestilling mellom kjønnene primært søkes oppnådd gjennom offentlig initierte og iverksatte tiltak. Tiltakene vil kunne suppleres og styrkes dersom det er en høy aktivitet innenfor sivilsamfunnet, for eksempel det vi oftest forbinder med kvinnebevegelsen. Men behovet for offentlige tiltak begrunnes ut fra at målene for virksomheten er så viktige at sivilsamfunnsinitiativene ikke betraktes som tilstrekkelige. Derfor initieres offentlige politikktiltak innenfor feltet.

Denne formen for offentlig politikk har imidlertid enkelte begrensninger. Gjennom målrettede tiltak er det mulig å gjøre en del konkrete endringer, for eksempel i kommunestyrets arbeidsmåter, men det er vanskeligere å endre partienes nominasjonspraksis, og trolig enda vanskeligere å endre nøkkelaktørens holdninger til spørsmålet om kjønnsrepresentasjon. I alle fall vil det ta tid. Det er også en mulighet for at arbeidet med å endre kjønns sammensetningen i kommunestyrene aktiviserer motstand som i sin tur reduserer effekten av de tiltakene som iverksettes.

Til tross for at årsakssammenhengene er kompliserte og at alle faktorer ikke lett kan påvirkes, er prosjektet satt i gang ut fra en antakelse om at kommunene gjennom målrettede og tilpassede tiltak skal kunne oppnå endring i kjønns sammensetningen i kommunestyrene. Et underliggende premiss for prosjektarbeidet er dermed at adferd kan endres gjennom aktivitet og organisering. En antakelse som ligger til grunn for

prosjektet er at den aktiviteten og oppmerksomheten de 22 prosjektkommunene har rettet mot kvinnerepresentasjon gjør at vi kan forvente en større økning i kvinneandelen i disse kommunene enn i andre kommuner. Grunnlaget for en slik antakelse er at prosjektkommunene som gruppe skiller seg fra landets øvrige kommuner. Vi venter variasjon *mellom* prosjektkommunene og landets kommuner forøvrig. Dette er en rimelig forventning ettersom disse 22 kommunene har vært utsatt for en annen type påvirkning enn resten av kommunene. Samtidig vet vi at kommunene har iverksatt noe ulike tiltak, og organiseringen av prosjektarbeidet har vært ulik. Dette, sammen med vissheten om at kommunene i utgangspunktet er forskjellige, leder til en antakelse om variasjon *innad* i gruppen av prosjektkommuner. I prosjektarbeidet inngår det også et element av forsøksvirksomhet: Noe fungerer, noe fungerer ikke. Slike usikkerhetsmomenter betyr at vi kan anta at noen typer tiltak har bedre effekt enn andre typer tiltak. Videre er det rimelig å anta at noen måter å organisere prosjektarbeidet gir bedre resultater enn andre.

For å oppsummere forventningene: Vi venter for det første at prosjektkommunene vil skille seg ut fra landets øvrige kommuner med en større økning i kvinnerepresentasjon i kommunestyrene. For det andre venter vi at det vil være systematiske interne variasjoner innad i gruppen av prosjektkommuner når det gjelder utvikling i kvinnerepresentasjon. Når det gjelder den interne variasjonen, har vi i utgangspunktet ikke noen klare forventninger om hvilke typer tiltak eller hvilke organisasjonsløsninger som vil påvirke kvinnerepresentasjonen mest positivt.

Rapporten er bygget opp på følgende måte. I første del gis det en oversikt over kvinners representasjon i norske kommunestyre generelt og i prosjektkommunene spesielt. Denne delen tjener som en redegjørelse for status når det gjelder politisk likestilling på lokalnivået i Norge. Her anvendes forskjellige mål på kvinnerepresentasjon i lokalpolitikken, det vi kan kalle rapportens avhengige variabler. I andre del gis det en gjennomgang av ulike typer forklaringer på variasjon i kvinnerepresentasjon. Dette er de uavhengige variablene i rapporten. I rapportens tredje del knytter vi prosjektkommunenes tiltak og organisering til de forklaringstypene vi gjennomgikk i del 2. I fjerde del undersøker vi i hvilken grad variasjoner i tiltak og organisering har hatt betydning for de ulike målene på kvinnerepresentasjon. I denne delen vil vi først undersøke om prosjektkommunene skiller seg fra landets øvrige kommuner. Dernest vil vi undersøke om variasjoner internt i gruppen av prosjektkommuner har hatt betydning for kvinneandel i kommunestyre og ledende lokalpolitiske posisjoner.

Kvinner i norsk lokalpolitikk: Nominasjon, representasjon og gjenvalg

Dette kapitlet gir en oversikt over kjønnsbalansen i norsk lokalpolitikk, målt gjennom en del ulike indikatorer. Vi har valgt en prosessbasert tilnærming, der vi først undersøker resultatene av nominasjonene, det vil si sammensetningen av listene, for dernest å se på de som faktisk ble valg, representantene. Endelig tar vi for oss utskiftningen av folkevalgte ved å se på om det er forskjell på kvinnelige og mannlige folkevalgte med hensyn til gjenvalg. På alle nivå sammenlignes landsgjennomsnittet med gjennomsnittet

for prosjektkommunene. Først ser vi på utfallet ved siste valg, deretter tar vi for oss utviklingen over tid.

Kapitlet redegjør for det vi kan kalle prosjektets avhengige variabler, det vil si utfallsindikatorene. Sagt på en annen måte: Vi benytter indikatorer som listesammensetning, representasjon i kommunestyre og andre posisjoner samt gjenvalg til å undersøke i hvilken grad prosjektkommunene har nådd sine mål.

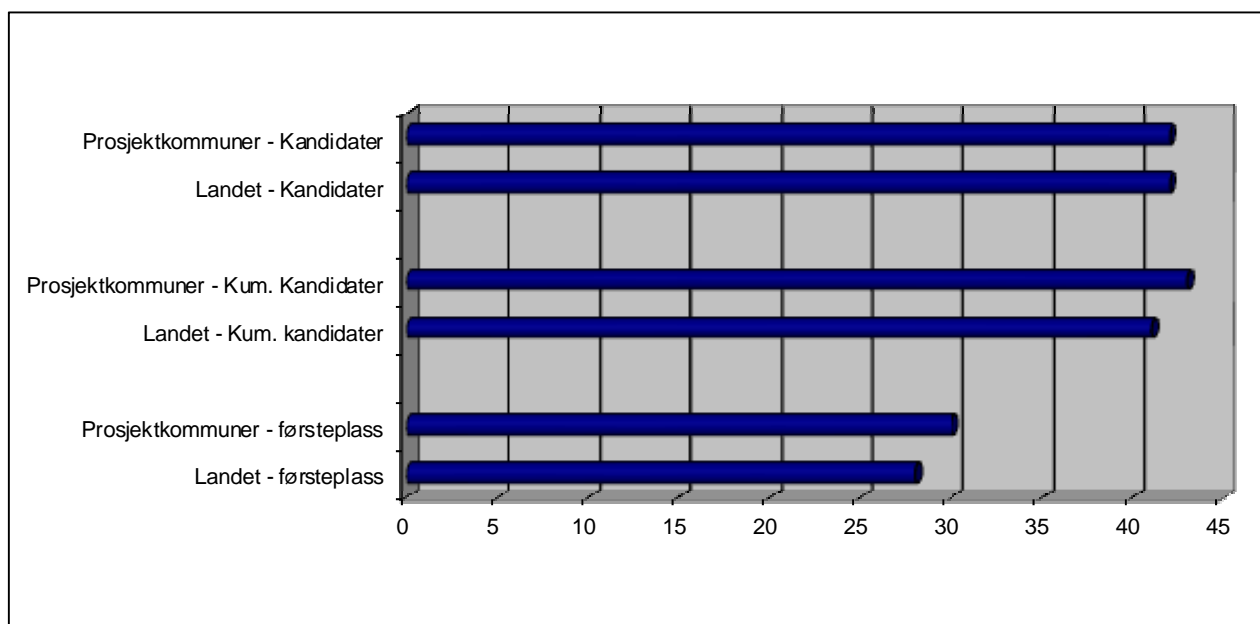
Kandidatene

I et rekrutteringsperspektiv er kandidatnivået viktig i seg selv ettersom det å være kandidat ved et kommunevalg innebærer å markere et politisk standpunkt offentlig. Men i tillegg er nominasjon til en valgliste en nødvendighet for å bli valgt til kommunestyret. Dessuten kan valglisten utgjøre et reservoar av potensielle rekrutter til posisjoner i styrer, råd og utvalg. Så selv om man ikke blir valgt til kommunestyret, kan nominasjon bety inngangen til et politisk verv.

Antallet kandidater ved norske kommunevalg har blitt betydelig redusert over tid. Ved kommunevalget i 1983 stilte ca. 102 000 kandidater til valg. Det tilsvarende tallet ved seneste valg var 59 500.² Det er imidlertid usikkert hvilke konsekvenser denne reduksjonen har for kjønnsbalansen på listene.

I figur 1 vises prosentandel kvinner på valglistene ved valget i 2011 i landet som helhet og i prosjektkommunene. Figuren viser andel kandidater på listene totalt, dernest kandidater med stemmetillegg og toppkandidater.

Figur 1: Prosentandel kvinner på valglistene 2011. Kandidater, kumulerte kandidater (stemmetillegg) og førsteplass på listene. Prosjektkommuner og landet.

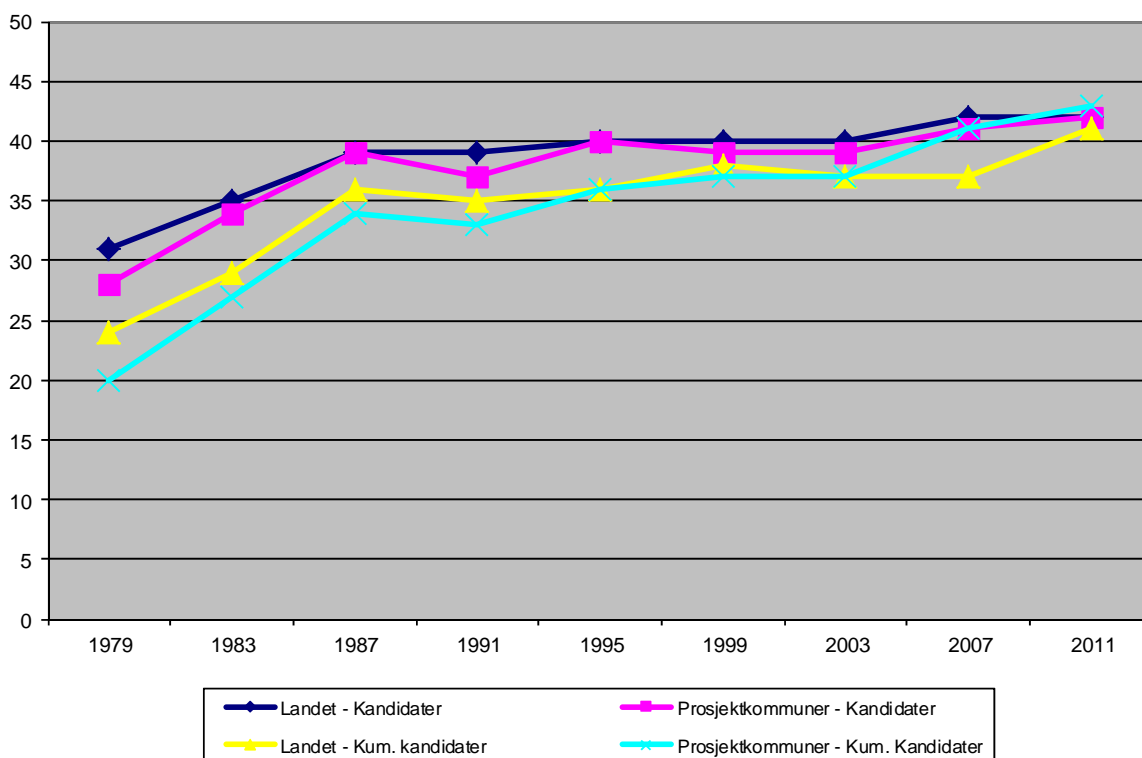
² Kilde: Statistisk Sentralbyrå

I landet som helhet utgjorde kvinnelige kandidater 42 % av alle listekandidater ved kommunevalget i 2011. Kvinneandelen blant kandidater med stemmetillegg var så å si den samme, 41 %. Det som imidlertid er slående med figur 1 er forskjellen på kvinners generelle representasjon og deres andel av toppkandidatene. Kun 28 % av kandidatene som står på øverste plass på valglistene er kvinner.

Det er liten forskjell på gjennomsnittet i prosjektkommunene og landsgjennomsnittet, men vi observerer en noe høyere kvinneandel i prosjektkommunene blant kandidater med stemmetillegg og toppkandidater. Forskjellene er imidlertid ikke betydelige.

Så langt har vi kun sett på utfallet av det siste valget. Hvordan er bildet dersom vi ser utviklingen over en lengre tidsperiode? Figur 2 viser hvorledes kvinneandelen blant kandidater generelt og kandidater med stemmetillegg har utviklet seg fra 1979 til 2011. Dessverre har vi ikke tilgjengelig statistikk for toppkandidater for tidligere valg.

Figur 2: Prosentandel kvinner på valglistene 1979–2011. Kandidater og kumulerte kandidater (stemmetillegg). Prosjektkommuner og landet.

Den klareste tendensen i figur 2 er at alle kurvene stiger. Likevel later det til at økningen i kvinneandel på valglistene har stagnert etter valget i 1987. Etter dette har veksten i kvinnerepresentasjon på listene vært vesentlig svakere.

Videre observerer vi at avstanden mellom de generelle kandidatkurvene og kurvene for kandidater med stemmetillegg er blitt mindre i løpet av den perioden som figuren viser. Mens det på 80-tallet var en klart lavere kvinneandel blant kandidater med stemmetillegg enn blant kandidater generelt, har dette etter hvert jevnet seg ut. Et

unntak fra denne trenden så vi ved valget i 2007, men i 2011 var det ingen praktisk forskjell mellom andel kvinner generelt og andel kvinner blant kandidater med stemmetillegg. Over tid har kvinner ikke bare blitt bedre representert på listene, men de har også fått gunstigere plasseringer. Imidlertid har vi sett at kvinnerepresentasjonen på førsteplassen fremdeles er svak. Hvordan utviklingen har vært over tid med hensyn til topplassen, har vi dessverre ikke tall til å si noe om.

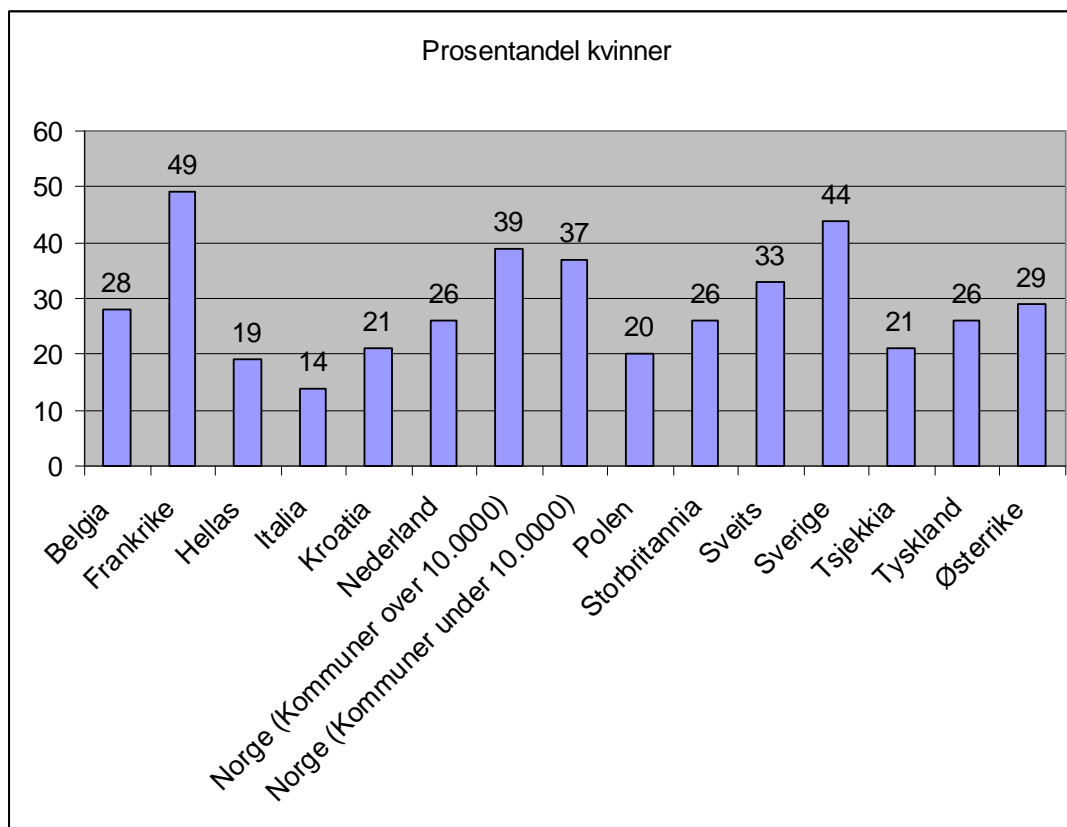
Et annet mønster er at prosjektkommunene ligger ganske tett på det nasjonale gjennomsnittet, men de ligger stort sett ett eller noen få prosentpoeng under. Men som vi observerte ovenfor, har prosjektkommunene i 2011 kommet opp på landsgjennomsnittet og, som vi så i figur 2, lå kvinneandelen blant kandidater med stemmetillegg litt over landsgjennomsnittet ved det seneste valget. Utviklingen har vært noe mer positiv i prosjektkommunene enn i landet som helhet.

Representantene

Så skal vi gå over til å se på representantnivået. Til forskjell fra kandidatnivået er det her tale om de som faktisk blir valgt til å treffe vedtak på vegne av velgerne. Sammensetningen av denne gruppen har potensielt konsekvenser for innholdet i politikken. Samtidig er det viktig å understreke at det også innenfor denne gruppen foregår en utvelgelse av et mindre elitesjikt, det vi kan kalle det politiske lederskapet i en kommune. Vi sikter da til valg av ordfører og varaordfører samt formannskap. I tillegg til dette velges en del av representantene til å inneha posisjoner som ledere av ulike utvalg. I det følgende skal vi kartlegge kvinneandelen blant de innvalgte, men i tillegg skal vi se på sammensetningen av formannskapsmedlemmer, varaordførere og ordførere. Utvalgsledere har vi ikke opplysninger om.

Innledningsvis skal vi sammenligne Norge med øvrige europeiske land. I det såkalte MAELG-prosjektet (Municipal Assemblies in European Local Governance) ble det gjennomført en identisk spørreundersøkelse i et utvalg av europeiske land. Dataene er samlet inn i 2008 og 2009. Ut fra dette materialet er det mulig å gi en oversikt over kvinneandelen i de ulike landenes kommunestyre på det tidspunktet da dataene ble samlet inn. Dette er vist i figur 3.

Figur 3: Prosentandel kvinner i europeiske lands kommunestyre

Kilde: MAELG-prosjektet (Municipal Assemblies in European Local Governance)

Tallene fra figur 3 viser at kvinneandelen i norske kommunestyre er blant de høyeste av de landene som inngår i undersøkelsen. Bare franske og svenske kommuner har i denne oversikten en større andel kvinner blant sine lokale folkevalgte. Italienske kommunestyre har den laveste andelen kvinner blant de landene som er omfattet av oversikten i figur 3. Kun 14 % er kvinner. Frankrike har innført obligatorisk kjønnskvoltering på valglistene til valg på alle nivåer. Etter loven om parité skal alle valglistene bestå av like mange kandidater fra hvert kjønn (Bird 2003). Som vi skal se nedenfor, har også flere andre europeiske land innført regler om obligatorisk kjønnskvoltering på listene.

Det er viktig å understreke at ikke alle europeiske land inngår i det materialet som er presentert i figur 3. Likevel er det grunn til å anta at Norge ville befinne seg i det øvre sjiktet med hensyn til kvinnerepresentasjon i kommunestyrene, også hvis vi hadde en mer komplett oversikt. Innenfor det såkalte Quota Project har Dahlerup og Freidenwall (2008:35) gitt en oversikt over kvinnerepresentasjon i nasjonale parlamenter på verdensbasis. Også her ligger Norge i det øvre sjiktet, men mange land har de senere år innført lovfestet kjønnskvoltering til folkevalgte forsamlinger og har som en følge av dette til dels høyere kvinneandel enn de nordiske landene (som tidligere har tronet øverst på disse statistikkene). Dette gjelder også en del av de landene som inngår i figur 3. Det kan bety at flere land enten har gått forbi eller kommer til å gå Norge i de nærmeste årene når det gjelder kvinneandel i kommunestyrene. En oversikt over bestemmelser om kjønnskvoltering ved sub-nasjonale valg er gitt i tabell 1.

Tabell 1: Kvoteringsregler ved sub-nasjonale valg, Europeiske land

	Lovbestemt	Frivillig	Ingen	Type kvoter	Sanksjoner
Østerrike		X			
Belgia	X			50/50 på listene	Liste underkjennes
Kroatia		X			
Tsjekkia		X			
Kypros		X			
Danmark			X		
Frankrike	X			Annenhver kvinne/ mann	Liste underkjennes
Tyskland		X			
Hellas	X			50/50 på listene	Ingen info
Ungarn		X			
Island		X			
Israel		X			
Italia	X			Ikke spesifisert	Ingen info
Luxembourg		X			
Makedonia	X			Minst hver tredje listeplass reservert for underrepresentert kjønn	Liste underkjennes
Malta		X			
Moldova			X		
Nederland		X			
Norge		X			
Polen	X			Minst 35 % av hvert kjønn på listene	Liste underkjennes
Portugal	X			Minst 33 % av hvert kjønn på listene	Finansielle restriksjoner
Romania		X			
Serbia	X			Minst 30 % av hvert kjønn på listene	Liste underkjennes

	Lovbestemt	Frivillig	Ingen	Type kvoter	Sanksjoner
Slovakia		X			
Slovenia	X			Minst 30 % av hvert kjønn på listene, 40 % f.o.m. valget i 2014	Liste underkjennes
Spania	X			Minst 50 % kvinner på listene	Liste underkjennes
Sverige		X			
Sveits		X			
Storbritannia		X			
Sum	10	17	2		

Kilde: Quota Project. Global Database of Quotas for Woman

Listen ovenfor omfatter 29 europeiske land. Som det fremgår av siste rad er det fremdeles vanligst at det er opp til partiene å bestemme om de vil innføre kjønnskvalter blant kandidatene. Dette gjelder for 17 land. En slik ordning har vi i Norge. I to land, Danmark og Moldova, er det ingen kvotering. Det innebærer at ingen partier har valgt å vedta slike regler. I 10 av 29 land er det innført ulike former for lovbestemt kjønnskvaltering. Det gjelder også flere av de landene som er inkludert i figur 3. Tabell 1 viser at det særlig er sør-europeiske og øst-europeiske land som har innført regler om obligatorisk kjønnskvaltering. En mulig forklaring på at det har latt seg gjøre å gjennomføre strengere kvoteringsregler i nettopp disse landene er at de politiske partiene har en svakere plass i kommunene enn de har i nord-europeiske kommunesystem. Det er imidlertid viktig å understreke at kvoteringsreglene, selv om de er lovfestede, ikke er like strenge i alle landene der de er innført. For det første ser vi av tabellen ovenfor at kvotering i flere land betyr at ca. 1/3 av listekandidatene må komme fra hvert kjønn. Belgia, Frankrike, Hellas og Spania har imidlertid innført regler om lik kjønnsfordeling. Den spanske ordningen åpner til og med for rene kvinnelister. For det andre er det i en del av landene som har innført obligatorisk kjønnskvaltering bestemmelser om at grupper av kommuner er unntatt fra reglene. For eksempel kan kommuner under en viss størrelse være holdt utenfor ordningen, og i en del tilfeller vedtas kvoteringslover på delstats- eller regionalt nivå.

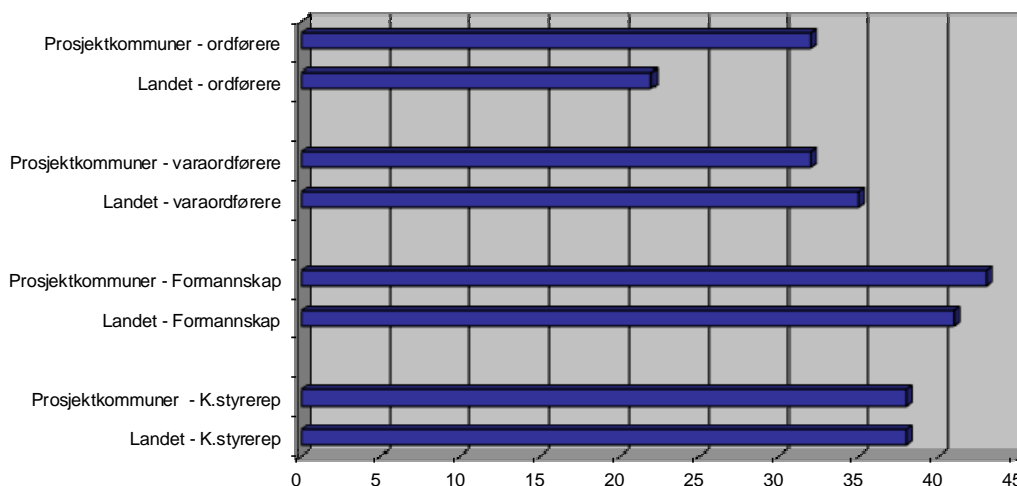
Redegjørelsen for kommunestyrerepresentasjon i europeisk komparativt perspektiv viser at kvinneandelen i norske kommunestyre er relativt høy sammenlignet med andre europeiske land, men mye tyder på at det er i ferd med å skje betydelige endringer ikke minst i en del sør-europeiske land. Flere land har innført regler om lik kjønnsfordeling på valglistene.

Med dette som bakgrunn skal vi nå gå nærmere inn på kommunestyrerepresentasjonen i norske kommunestyre. Vi har sett at kvinnelige kandidater i prosjektkommunene har styrket sin stilling på listene i forkant av valget i

2011. Har dette ført til en økning i kvinneandelen blant de som ble valgt inn i kommunestyret? I tillegg til å undersøke kvinnerepresentasjonen generelt, skal vi se på kvinners representasjon blant formannskapsmedlemmer, varaordførere og ordførere.

Figur 4: Prosentandel kvinner i kommunestyrene 2011. Representanter, formannskapsmedlemmer, varaordførere og ordførere. Prosjektkommuner og landet.

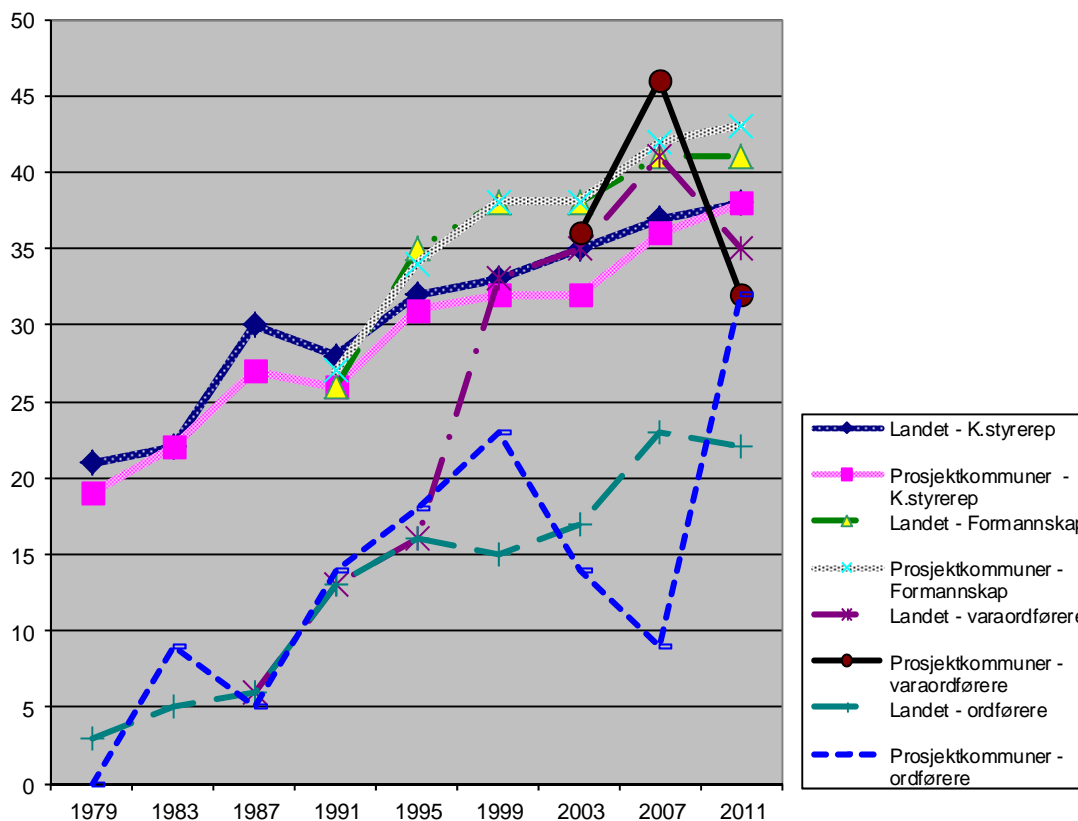

Vi skal først se på kvinneandelen i landet generelt innenfor ulike sjikt av folkevalgte. Noe av det samme mønsteret avtegner seg her som blant kandidatene: Det er vesentlig svakere kvinnerepresentasjon innenfor topposisjonene enn blant kommunestyrerepresentantene generelt. Kvinnelige folkevalgte utgjør 38 % av alle folkevalgte, 41 % av formannskapsmedlemmene, 35 % av varaordførerne, men kun 22 % av ordførerne. Når det gjelder formannskapene, regnes de som kommunale utvalg og omfattes dermed av regelen om at begge kjønn skal være representert med minst 40 %.³

Også når vi ser på prosjektkommunene, ligner mønsteret på det vi fant for kandidatene, men tendensene er klarere. Først og fremst er kvinneandelen blant ordførerne i prosjektkommunene klart høyere i prosjektkommunene enn i landet generelt. 7 av 22 ordførere i disse kommunene var kvinner. Det vil si 32 %, mot 22 % i landet generelt.

³ Dette følger av Kommunelovens § 36 nr 2 samt Likestillingslovens § 21. Valg til formannskap representerer et potensielt unntak fra disse bestemmelsene ettersom Kommuneloven åpner for forholdstallsvalg til formannskapet dersom minst én representant krever det. Avholdes valget som forholdstallsvalg og ikke avtalevalg, er det sammensetningen av de enkelte partienes lister som er avgjørende for sammensetningen av formannskapet. Når formannskapet har få medlemmer, vil partiene ofte få valgt inn kun ett medlem. De vil da som regel prioritere å få valgt inn sin toppkandidat, som gjerne er en mann. På denne måten kan formannskapet få en svakere kjønnsbalanse enn kommunestyret. Men, som figur 4 viser, til tross for «smutthullet» i loven, har formannskapene i gjennomsnitt mer enn 40 % kvinnelige medlemmer.

Figur 5: Prosentandel kvinner i kommunestyrene 1979–2011. Representanter og formannskapsmedlemmer. Prosjektkommuner og landet.

I figur 5 presenteres prosentandelen kvinner i kommunestyrene fra 1979 og frem til 2011. Også her er den generelle trenden i materialet at kvinneandelen øker. Men figur 5 indikerer ikke noen utvikling i retning av utjevning mellom kjønnsrepresentasjonen i kommunestyrene generelt og ordførerposisjonen. Differansen mellom disse kurvene var på 18 prosentpoeng i 1979, mens den ved valget i 2011 var på 16 prosentpoeng. Dette innebærer at ordførervervet i løpet av perioden fra 1979 til 2011 ikke er blitt mer tilgjengelig for de kvinnene som blir valgt inn i kommunestyret. Økningen i kvinneandel i kommunestyrene har ikke ført til at en høyere andel av de innvalgte kvinnene blir ordførere. Dersom vi ser på situasjonen i prosjektkommunene ved det seneste valget, i 2011, er differansen mellom kvinneandelen i kommunestyrene og kvinneandelen blant ordførerne ikke større enn 6 prosentpoeng. Ved dette valget kan vi si at de kvinnelige representantene hadde en bedre tilgang til ordførervervet i de 22 prosjektkommunene.

Når det gjelder posisjonen som varaordfører, har denne blitt vesentlig lettere tilgjengelig for kvinnelige representanter i løpet av den perioden vi observerer. Dette gjelder for alle landets kommuner. Her mangler vi imidlertid data for prosjektkommunene fra før valget i 2003.

Kvinneandelen i prosjektkommunene har ligget noe under landsgjennomsnittet. Men på samme vis som da vi så på listekandidatene, har disse kommunene hentet inn igjen landets øvrige kommuner ved det seneste valget. Andelen kvinnelige ordførere har økt kraftig ved siste valg, men både når det gjelder ordførere og varaordførere, er det store variasjoner fra ett valg til det neste. Det er ikke urimelig at utslagene blir større når antallet kommuner er lite.

Gjenvalg av representanter

Arbeidet med å styrke kjønnsbalansen i kommunestyrene dreier seg for en stor del om å rekruttere nye kvinner inn i politikken. Men for å øke kvinneandelen vil det også være viktig å kunne holde på de kvinnene som blir valgt inn. Samtidig er det et problem dersom gjenvalgsraten blant de mannlige representantene er høy. I så tilfelle blir det få åpninger for nye kvinnelige kandidater.

Utskiftningen av kommunestyrerepresentanter er generelt høy i Norge sammenlignet med andre land (Larsen og Offerdal 1994:83). Men ved de senere valgene har det vært en viss økning i andelen representanter som blir gjenvalgt (NOU 2006:7, s. 79). Ettersom mange skiftes ut, kunne vi anta at det var forholdsvis enkelt for nye kvinnelige kandidater å vinne plass i kommunestyrene. Kvinnelige kommunestyrerepresentanter har imidlertid vist en tendens til å trekke seg fra sine verv etter kortere tid enn mannlige representanter. Denne beskrivelsen bekreftes av en undersøkelse av europeiske lokalpolitikere som ble gjennomført i 2008. Tabell 2 viser gjennomsnittsverdier for henholdsvis menn og kvinner i norske kommunestyre på spørsmålet om hvor mange år de spurte har vært kommunestyrerepresentanter.

Tabell 2: Antall år i kommunestyret. Gjennomsnitt og standardavvik. Kvinner og menn

	Gjennomsnitt	Standardavvik	N
Menn	8,65	7,94	1085
Kvinner	5,17	5,39	660
Total	7,33	7,28	1745

Kilde: MAELG-undersøkelsen (Municipal Assemblies in European Local Governance). Norsk datainnsamling gjennomført i 2008.

I tabell 2 oppgir de mannlige representantene å ha ca. 1,67 ganger så lang ansiennitet i kommunestyret som kvinner har. Forskjellen er på 3,48 år. Mens menn gjennomsnittlig sitter i mer enn to perioder, sitter kvinner i noe over én periode. Det er med andre ord en betydelig ansiennitetsforskjell mellom menn og kvinner i norske kommunestyre.

Hvordan ser så de norske tallene ut i sammenligning med andre europeiske land? Er avstanden i ansiennitet om lag den samme, eller er det variasjon mellom landene? I tabell 3 viser vi gjennomsnittlig ansiennitet som kommunestyrerepresentant for

henholdsvis kvinner og menn. Det viktigste tallet er sammenligningstallet i ytterste kolonne, der det fremgår hvor lang ansiennitet mannlige representanter har i forhold til kvinnelige representanter.

Tabell 3: Gjennomsnittlig antall år i kommunestyret. Sammenligningstall menn/kvinner (Menns ansiennitet/kvinnens ansiennitet)

Land	Menn	Kvinner	Sammenligningstall
Tyskland	12,1	10,0	1,21
Sveits	6,9	6,0	1,15
Tsjekkia	8,3	6,3	1,32
Nederland	6,8	4,7	1,45
Italia	6,9	5,0	1,40
Sverige	11,1	8,9	1,25
Kroatia	5,3	4,7	1,14
Norge	8,7	5,2	1,67
Polen	6,3	3,6	1,75
Østerrike	11,0	7,2	1,53
Hellas	8,0	4,3	1,84
Storbritannia	10,1	9,3	1,09
Belgia	11,0	6,8	1,61
Frankrike	7,9	5,0	1,57
Israel	6,9	5,1	1,35
Spania	7,1	5,5	1,28

Kilde: MAELG-prosjektet (Municipal Assemblies in European Local Governance)

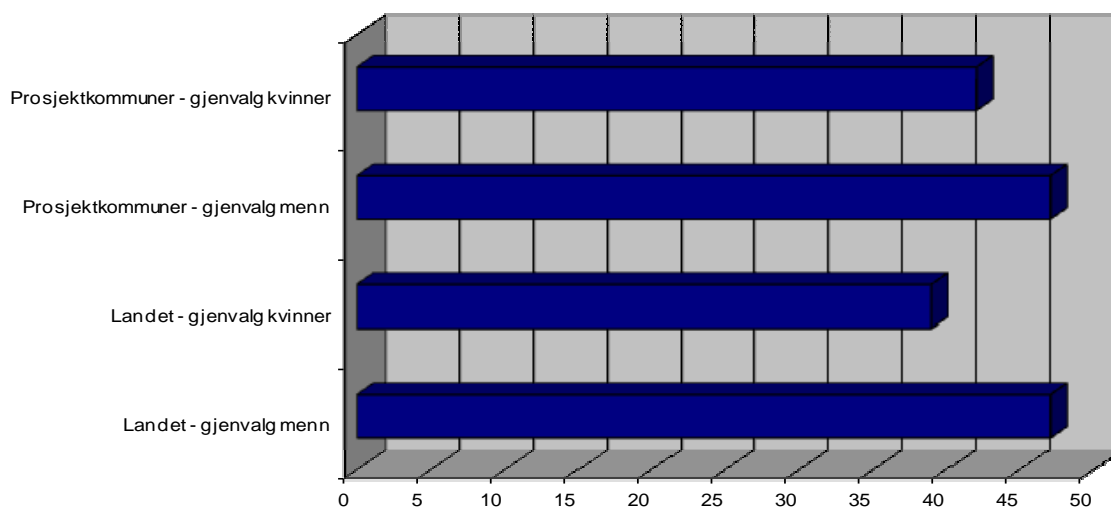
I samtlige land som inngår i undersøkelsen har de mannlige representantene lengre fartstid i kommunestyret enn de kvinnelige. Det fremgår av at sammenligningstallene i alle tilfellene er høyere enn 1. Men vi observerer også at det er ganske store forskjeller mellom landene. Minst forskjell i kommunestyreansiennitet er det i Storbritannia, mens Hellas har den største forskjellen: 1,84 betyr at de mannlige representantene gjennomsnittlig har nesten dobbelt så lang fartstid som de kvinnelige. Norge er imidlertid blant de landene som har størst avstand i ansiennitet mellom mannlige og kvinnelige representanter. Bare Hellas og Polen har høyere sammenligningstall i tabell 3.

Kjær og Pedersen (2004:103) har observert at kvinnelige folketingsmedlemmer i Danmark «pensjoneres» raskere enn menn. De fremholder dette som en mulig forklaring på kvinners relativt sene inklusjon i den parlamentariske eliten. De finner

videre at kvinners gjenoppstillingsrate er like høy som menns, men at deres gjenvalgsrate er lavere. Dermed kan de konkludere at forklaringen på kvinners kortere karrierer først og fremst må søkes på etterspørselssiden. Overfører vi dette resonnementet til norske lokalpolitikere, gir ikke forskningen støtte til antakelsen om at velgerne stemmer ut kvinnelige politikere. Mer sannsynlig er det at kvinner velges inn fra svakere listeplasser og dermed er mindre forberedte på hva kommunestyrearbeidet innebærer.

Figur 6 viser de faktiske gjenvalgstallene fordelt på menn og kvinner i henholdsvis prosjektkommunene og i landet som helhet.

Figur 6: Prosentandel gjenvalgte representanter i kommunestyrene 2011. Kvinnelige og mannlige representanter. Prosjektkommuner og landet.

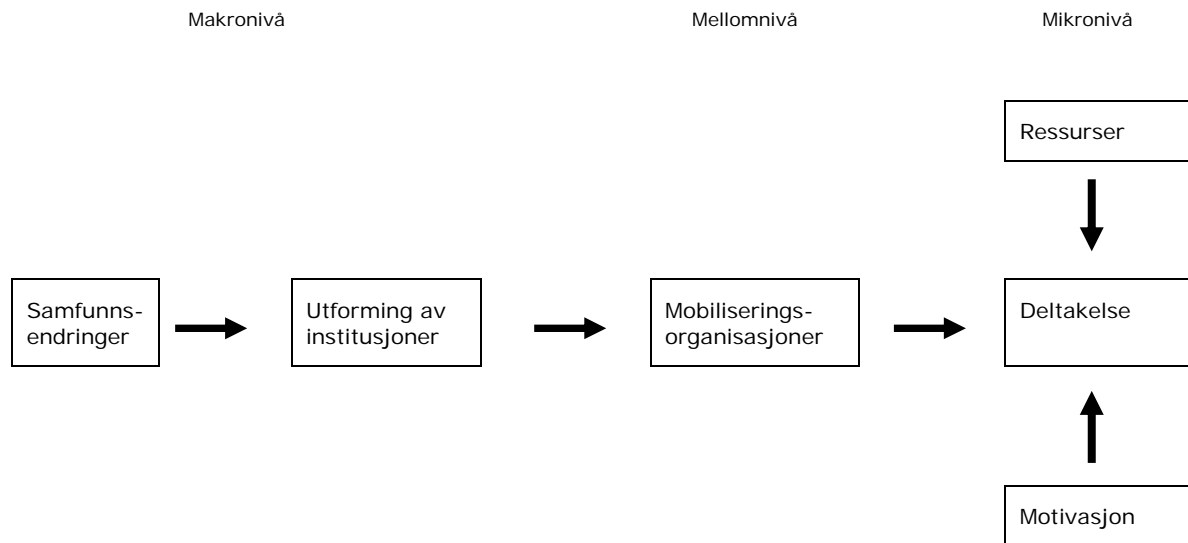
De to nederste søylene i diagrammet ovenfor viser samme tendens for valget i 2011. På landsbasis var gjenvalgsprosenten blant kvinner 39, mens den for menn var 47. Sett fra et kvinneperspektiv var situasjonen også på dette området noe gunstigere i prosjektkommunene. Gjenvalgsandelen blant de mannlige representantene var den samme som i landet for øvrig, men blant kvinnene var det en litt høyere andel som ble gjenvalgt enn i landets øvrige kommuner: 42 %.

Gjennomgangen av ansiennitet og gjenvalg har vist at kvinnelige representanter har kortere ansiennitet samtidig som færre kvinnelige enn mannlige representanter er gjenvalgte når de nye kommunestyrene konstitueres. Personskiftet er høyt i norske kommunestyre, men det er langt høyere kontinuitet blant mannlige enn blant kvinnelige representanter.

Forklaringer på variasjon i kvinnerepresentasjon

Målet med prosjektet er at kommunene gjennom å gjennomføre målrettede tiltak skal kunne påvirke kvinneandelen i kommunestyre og andre lokalpolitiske posisjoner positivt. Tiltakene i enkeltkommunene er basert på a) oppfatninger av hva som er de viktigste problemene i den aktuelle kommunen og b) oppfatninger av hvilke tiltak som har virkning. Kommunenes prosjektarbeid er med andre ord basert på noen analyser av årsaker til skjev kjønnsrepresentasjon samt en analyse av hvilke virkemidler som er mest effektive. Ambisjonene antyder imidlertid også begrensningene i prosjektarbeidet. Årsakene til variasjoner i kvinnerepresentasjon kan være mange. Dersom tiltak skal være effektive, må de ha relevans, det vil si at de må «treffe» årsakene til skjev kvinnerepresentasjon i den enkelte kommunen. Prosjektarbeidet kan ikke rettes inn mot alle potensielle årsaker til svak kvinnerepresentasjon. For det første ville effektene av enkelttiltak bli liten dersom man forsøkte å favne for bredt. For det andre kan kjønnsbalansen i kommunestyrene påvirkes av forhold som ligger utenfor rekkevidden til et fireårig prosjekt.

Figur 7: Typer av årsaker til variasjon i politisk deltakelse/representasjon (Fra Norris (2002:20))

I modellen som er gjengitt ovenfor har Pippa Norris (2002) angitt en del grupper av forklaringer på variasjon i politisk deltakelse samt hvorledes disse forklaringstypene står i forhold til hverandre. En slik modell kan være et nyttig redskap til å klassifisere ulike forklaringer på variasjoner i kvinnerepresentasjon. I tillegg vil det være mulig å plassere prosjektkommunenes tiltak i en slik modell. På denne måten kan vi få et klarere bilde av hvilke problemanalyser som er de mest vanlige i kommunene samtidig som vi får et bedre inntrykk av hvilke virkemidler som dominerer.

Modellens utgangspunkt er at det kan identifiseres faktorer på ulike nivå som kan påvirke deltakelse. På makronivå finner vi de tyngre langtidstrendene i politisk atferd og holdninger til politikk og politiske institusjoner. Her finner vi også de sosiale og demografiske endringene som kan påvirke befolkningens deltakelsesmønster.

Samfunnsmessige og demografiske faktorer

Innenfor forskningen om kjønnsrepresentativitet har man antatt at flere demografiske og sosioøkonomiske egenskaper ved kommunene påvirker den kjønnsmessige sammensetningen av folkevalgte organer (Raaum 1995). Når det gjelder demografien, har man antatt at befolkningens størrelse og kjønnsstruktur har effekt. Kvinnene vil formodentlig være bedre representert i store kommuner og i kommuner med en høy kvinneandel i befolkningen. Tanken er at dette påvirker tilbudet av kvinnelige kandidater, slik at blir lettere å rekruttere kvinner hvis tilbudet av kvinnelige kandidater er stort. I tillegg antas det at urbanisering, utdanningsnivå og en viss type næringsstruktur trekker kvinneandelen i kommunestyrene i positiv retning. Her er utgangspunktet etterspørselssiden. Ideen er at kvinner i moderniserte kommuner ikke antas å falle inn i en tradisjonell kvinnerolle. Dette gir partiene større incitament til å rekruttere kvinner fordi velgerne i større grad vil etterspørre kvinnelige kandidater. Videre antas det at kommuner med et høyt utdanningsnivå og en stor servicesektor er

kjennetegnet av en moderne politisk kultur. Hypotesen er at kvinnene er bedre representert i kommuner med få sysselsatte i jordbruk og industri.

En analyse fra kommunevalget i 2007 der det er benyttet kommunedata viser at andelen med høyere utdannelse i befolkningen hadde en positiv effekt på kvinneandelen i kommunestyrene (Christensen, Midtbø, Ringkjøb og Aars 2008:36). Næringsstrukturen i kommunene hadde imidlertid ikke en signifikant effekt på kjønns sammensetningen i kommunestyret.

Slike samfunnsstrukturer er vanskelige å endre, ikke minst innenfor et fireårig kommuneprosjekt. En del av prosjektkommunene har imidlertid forsøkt å få en viss oversikt over hvilke holdninger som dominerer i befolkningen gjennom befolkningsundersøkelser. Dette kan betraktes som forsøk på å fastlegge rammene som prosjekttiltakene kan gjennomføres innenfor.

Institusjonelle faktorer

Utformingen av politiske institusjoner oppfattes som en viktig faktor for å øke eller begrense politisk deltakelse. Valgsystemets utforming og organiseringen av folkevalgte forsamlinger antas ofte å være viktige forklaringer på befolkningens politiske aktivitetsnivå.

Noen institusjonelle faktorer må sies å ligge på makronivå. For eksempel kan vi si at kommunenes plass i det nasjonale styringssystemet er en institusjonell faktor på makronivå. Likeledes vil valgsystemet være det samme for alle kommuner og således en institusjonell faktor på makronivå. Men kommunene har en viss grad av frihet til å utforme de lokale politiske institusjonene etter eget ønske. Størrelsen på kommunestyret kan innenfor enkelte begrensninger bestemmes lokalt, og når det gjelder utvalgsstrukturen, har kommunene stor handlefrihet. I den grad kommunene selv har mulighet til å drive institusjonsutforming etter egne prioriteringer, kan vi si at dette er en faktor på mellomnivå (meso).

En faktor som opplagt vil være av betydning er det som kan kalles mulighetsstruktur (Schlesinger 1994:47ff). Begrepet refererer til omfanget av tilgjengelige posisjoner i et politisk system. Antallet posisjoner har stor betydning for tilgjengeligheten. Men i tillegg vil utskiftningen av vervinnehavere ha betydning. For at det skal kunne skje endringer i sammensetningen av en folkevalgt forsamling, er det nødvendig med utskiftning. Hovedregelen i norsk lokalpolitikk har vært at utskiftning i all hovedsak skjer ved at representanter trekker seg frivillig (Østrem 1989). Dersom en representant ønsker å fortsette, skal det mye til at han/hun ikke blir nominert til gjenvalg av sitt parti. Som vi har sett, er kvinneandelen særlig liten i nøkkelposisjonene, som ordfører og utvalgsleder. Disse posisjonene er vanskelig tilgjengelige for kvinner blant annet fordi partiene velger erfarne og kjente personer til å besette dem. Dette er ofte menn. Variasjoner i mulighetsstrukturen er derfor en viktig forklaring på ulik kvinnerepresentasjon i kommunene.

Det er bred enighet i litteraturen om at både valgordningen og partiregler spiller en betydelig rolle for sammensetningen av folkevalgte forsamlinger. Det er lettere for kvinner å bli valgt i system med forholdstallsvalg enn i system med flertallsvalg (Norris 2004). Rule og Zimmermann (1994) viser at snittet tidlig på 1990-tallet var 19,5 prosent i

land med forholdstallvalg mot 9,4 prosent i stater med flertallvalg. Caul (1999) viser i en analyse av 12 land at kjønnsbaserte kvoteringsregler i partienes nominasjonsprosesser bidrar positivt til kvinnerekutteringen. I Norge har Venstre og SV hatt kjønnsrelaterte kvoteringsregler siden 1970-tallet. Arbeiderpartiet og Senterpartiet innførte slike regler på 1980-tallet, mens Høyre og Fremskrittspartiet ikke har slike regler (Heidar og Saglie 2002).

Når det gjelder personvalgssystemets betydning for kvinners politiske representasjon, finner Karvonen (2002:34) i en analyse av samtlige FN-land ingen klar effekt. Rule og Shugart (1995) finner imidlertid i en studie av 24 land at personvalg kombinert med forholdstallvalg og store valgkretser gir økt kvinnerepresentasjon. Nyere internasjonal litteratur antyder også at kvinner i stadig større grad kommer bedre ut i konkurransen enn sine mannlige kolleger. Ifølge Iwanaga (2001) varierer effekten av enkeltvariabler betydelig over tid, men valgkretsenes størrelse ser ut til å ha en stabil positiv effekt. Jo færre mandater som velges, desto lavere kvinneandel. Det er dermed mulig at en ytterligere reduksjon i antallet kommunestyrerepresentanter kan slå negativt ut for kvinneandelen i norske kommunestyre i fremtiden.

Norsk forskning har vært særlig opptatt av forklaringer på den kjønsmessige skjevheten i politikken. Personvalgsordningen har fremstått som et viktig hinder (Hellevik og Skard 1985, Hellevik og Bjørklund 1995, Hellevik 2003). Konklusjonen har vært at kvinnene, med unntak for de største kommunene og i SV, taper i kampen om personstemmene. Det finnes imidlertid en omfattende dokumentasjon for en sterk sammenheng mellom kandidatens listeplassering og deres andel av personstemmene – uavhengig av type personvalgssystem. Svenske toppkandidater fikk i 1998 gjennomsnittlig 13 prosent personlige stemmer mens andre kandidater fikk under 1 prosent (SOU 1999:92). Danske, irske, sveitsiske og belgiske studier peker i samme retning (Pedersen 1995, Elklit og Jensen 1997, SOU 1993:21, Farrell 1997). I analysen av det danske lokalvalget i 2005 heter det da også at effekten av personstemmegivningen er «... marginal sammenlignet med betydningen af partiernes prioriteringer af kandidaternes rækkefølge på listen» (Buch 2007:129). Det samme finner en norsk studie av 2050 kandidater i fire kommuner i 1999 (Christensen 2001). Dette bekreftes også i analyser av kommunestyre- og fylkestingsvalget henholdsvis 2003 og 2007. Kvinnelige kandidater har tradisjonelt hatt en mindre gunstig listeplassering enn mennene. At kvinnelige kandidater taper i kampen mot mennene kan dermed skyldes at nominasjonskomiteene, og ikke velgerne, plasserer dem i den politiske skyggen. Rett nok fikk kvinnelige fylkestings- og kommunestyrekandidater i gjennomsnitt færre personstemmer enn sine mannlige kolleger. Forklaringen ligger imidlertid ikke i at velgerne foretrakk mannlige kandidater som sådan. Forskjellen mellom kjønnene må derimot tilskrives den posisjonen kandidatene hadde før velgerne slapp til. Etter å ha kontrollert for egenskaper ved partilistene, herunder toppl plasseringen, viser det seg at kandidatens kjønn ikke hadde noen vesentlig effekt på personstemmene. Konklusjonen for 2007, som for 2003, var at velgerne stort sett personstemte i tråd med, ikke på tvers av, preferansene til partienes nominasjonskomiteer.

Av øvrige institusjonelle variabler som har vært undersøkt kan vi nevne proporsjonalitet og lokalt partisystem. Når det gjelder proporsjonalitet, er hypotesen at kvinnene er bedre representert i større valgkretser, fordi mennene i slike kretser ikke

trenger å trekke seg for at kvinner skal få plass (noe som kan være tilfelle i små kretser) (Matland 1993). Partisystemet kan påvirke kvinneandelen, ved at systemer med få store partier har en annen dynamikk enn systemer med mange partier. I store partier trenger ikke menn oppgi sine posisjoner for å slippe kvinnene til, og store partier bør følgelig være mer representative enn små partier. Med andre ord er det grunn til å vente at kvinneandelen er høyere i kommuner med få store partier.

Analysen av 2007-valget viste at proporsjonaliteten, som forutsatt, hadde negativ effekt. Et høyt antall partier hadde også en forventet negativ effekt på kvinnerepresentasjonen.

Det finnes en del eksempler blant prosjektkommunene på at man aktivt har forsøkt å endre de politiske institusjonene med tanke på å gjøre det politiske arbeidet mer tilgjengelig for kvinner. Dette gjelder for eksempel innføring av dagmøter, styrking av godtgjørelse eller frikjøp fra arbeid. En del kommuner har også innført tilbud om barnepass for kommunestyrerepresentanter med små barn.

Mobiliseringsorganisasjonene

Mellom individer og systemer/trender finner vi mellomnivået eller organisasjonsnivået. Organisasjoner er sammenslutninger av enkeltindivider. De mest aktuelle organisasjonene i denne sammenhengen er politiske partier. Partiene kritiseres ofte for manglende kontakt med sine medlemmer. I tillegg blir det hevdet at det kan være vanskelig for velgerne å se forskjell på partienes politikk. Innenfor prosjektet «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken» er det først og fremst partienes nominasjonspraksis som har fått oppmerksomhet. Nominasjonsprosessene i partiene har stor betydning for det tilbudet av kandidater velgerne kan velge innenfor. Dersom partiene nominerer få kvinner, er det lite sannsynlig at det blir valgt mange kvinner inn i kommunestyret. Men enda viktigere er kvinnenes plassering på listene. Dersom partiene ønsker flere kvinnelige folkevalgte, må de gi flere kvinner stemmetillegg og plassere flere kvinnelige kandidater på toppen av listene.

Ettersom tilbudet av kandidater har så stor betydning for utfallet av valget, er partienes nominasjonsprosesser av helt sentral betydning. Ved valget i 2007 ble det gjennomført en observasjonsundersøkelse av nominasjonspraksisen i 43 lokalpartier (Christensen et al. 2008, kap. 3).

Undersøkelsen viser at deltakelsen i nominasjonsprosessen ikke er spesielt imponerende. En nokså liten andel av partimedlemmene stiller på nominasjonsmøtene. Potensialet for at nominasjonskomiteen skal kontrollere kandidatutvelgelsen er stor. Selv om utvelgelsen og rekruttering skjer på selve nominasjonsmøtet, er det for en stor del slik at nominasjonskomiteen nominerer seg selv. Når det er sagt, er det også en viss grad av konkurranse om nominasjonen. Det blir gjort endringer på listene på selve nominasjonsmøtet, noe som tilsier at nominasjonskomiteene ikke har full kontroll over prosessen. Her er det imidlertid stor variasjon partiene imellom. For enkelte partier dreier det seg om å skrape sammen et tilstrekkelig antall kandidater. Hvorvidt det er kamp om nominasjonen i partiene er til en viss grad avhengig av hvordan møtene organiseres, men samtidig er politiske/ideologiske motsetninger så å si fraværende. Når det gjelder kandidategenskapenes betydning for nominasjonen, viser analysen at

kandidatenes personlige egenskaper er viktigst for det øverste sjiktet av kandidater. Representativitetskriteriene blir først viktigere i vurderingen av kandidater lengre nede på listene. Politisk erfaring fremstår som aller viktigst, men det gjelder stort sett for toppkandidatene.

Denne nominasjonspraksisen bidrar til å svekke kvinnelige kandidaters muligheter til å oppnå de gunstigste plassene på listene. Egenskaper som erfaring og synlighet oppfattes som viktige for toppkandidatene, og disse egenskapene vil være nominasjonskomiteene oftest finne hos mannlige kandidater ettersom disse som regel har hatt topposisjonene tidligere. I tillegg viser en undersøkelse av nominasjonskomiteenes sammensetning (gjennomført i de 22 prosjektkommunene) at disse består av 2/3 mannlige medlemmer (Aars og Ringkjøb 2010:11). Dette kan tyde på at nominasjonskomiteene ikke er spesielt opptatt av å øke kvinneandelen blant de nominerte.

Er det så forskjeller på partiene med hensyn til kjønn og nominasjon? Raaum (1995) peker på at enkelte partier setter kjønnslikestillingen høyere enn andre, og slike partiers oppslutning kan trekke kvinneandelen opp. Van der Ros, Johansen og Guldvik (2010:244) gir uttrykk for en lignende antakelse når de hevder at en kommunal kontekst kjennetegnet av likestillingsvennlige partier vil gjøre det enklere for potensielle kvinnelige rekrutter å involvere seg i politikken lokalt. Det fremgår imidlertid av analyser gjort i forbindelse med kommunevalget i 2007 at oppslutningen om partier som antas å sette kjønnslikestilling høyere enn andre (Rødt, Ap og SV) ikke har signifikant effekt på kvinnerepresentasjon (Christensen et al. 2008:36).

En del av prosjektkommunene har arbeidet for å få partiene til å endre nominasjonspraksisen slik at flere kvinner får en gunstig plassering på listene. I tillegg har partiene hånd om den såkalte konstitueringsprosessen. Denne prosessen avgjør fordelingen av posisjoner innad i kommunestyret, etter at velgerne har sagt sitt. Enkelte kommuner har også satset på å formidle informasjon til partiene om betydningen av denne fasen.

Ved siden av tiltak rettet mot de politiske partiene har en del kommuner innrettet arbeidet mot frivillige organisasjoner i kommunen. Antakelsen har vært at disse organisasjonene representerer viktige rekrutteringsbaser for potensielle rekrutter til politiske tillitsverv.

Ressursbaserte og motivasjonsbaserte forklaringer

På individnivå skiller modellen (figur 7) mellom ressursbaserte og motivasjonsbaserte forklaringer. Ressursbaserte forklaringer dreier seg om at ulikheter i ressursgrunnlag er en viktig forklaring på forskjeller i deltakelse (Verba, Lehman, Schlozman og Brady 1995). Sentrale ressurser i denne sammenhengen er først og fremst utdanning og andre typer kompetanse som er viktige for å kunne fungere godt som kommunestyrerepresentant. Men i tillegg er tid en nødvendig ressurs for å kunne delta. Endelig vil nettverk og kontakter være viktige ressurser for folkevalgte. Motivasjonsbaserte forklaringer er først og fremst orientert mot villighet og politiske ambisjoner hos den enkelte. Kvinner har vist seg å ha mindre generell villighet til å påta

seg verv samtidig som de har større tilbøyelighet enn menn til å trekke seg frivillig fra sine verv etter kort tid.

Når det gjelder *ressursbaserte forklaringer*, viser den landsomfattende Innbyggerundersøkelsen fra 2009⁴ at det er en noe høyere andel kvinner enn menn som har høyere utdanning (39 mot 35 %). En befolkningsundersøkelse gjennomført i de 22 prosjektkommunene (Aars og Christensen 2011) viste at opplevelsen av tidskonflikt var like sterk hos begge kjønn. Man kan derfor vanskelig hevde at tid som ressurs forklarer forskjeller i politisk deltakelse mellom menn og kvinner. Når det gjelder politisk selvtilit, viser den samme undersøkelsen ingen forskjell mellom kjønnene. Følelsen av politisk fremmedgjøring fremstår derfor heller ikke som en viktig forklaring på ulikheter i politisk engasjement hos kvinner og menn.

Prosjektkommunene har satt i verk mange tiltak der siktemålet har vært å styrke det politiske ressursgrunnlaget hos så vel rekrutter som aktive politikere. Samtlige kommuner som har deltatt i prosjektet har tilbudt opplæring til kandidater og/eller folkevalgte. Opplæringstiltakene har dels hatt som formål å styrke deltakernes sakskompetanse, for eksempel gjennom kurs i økonomi. Men vel så ofte har formålet vært å styrke prosesskompetanse og selvtilit. Eksempler på denne typen kurs er møte- og taleteknikk, mediehandtering og IKT.

Et annet viktig tiltak for å styrke kvinnelige politikeres ressursgrunnlag har vært etablering av kvinnenettverk. I enkelte kommuner har slike nettverk blitt formelt etablert, mens i andre tilfeller er nettverksdannelser oppstått som en bieffekt av at kvinnelige politikere har møttes hyppigere enn vanlig gjennom prosjektperioden, på kurs eller andre typer samlinger. Ordningen med saksordfører kan også regnes som et tiltak for å styrke kompetansen hos enkelte kvinnelige politikere ved å gi dem et hovedansvar i enkeltsaker. En del kommuner har i tillegg prøvd ut en ordning med mentorer for ferske kvinnelige kommunestyrerepresentanter. Formålet har vært å sette nykommerne i stand til å være aktive allerede tidlig i kommunestyreperioden og forhindre at nye representanter blir demotivert fordi de opplever at de ikke kjenner systemet eller ikke kjenner andre politikere.

Den tidligere nevnte befolkningsundersøkelsen i de 22 prosjektkommunene (Aars og Christensen 2011) gir mye informasjon om *politisk motivasjon*. Generelt viser undersøkelsen et noe mindre tilbud av kvinnelige enn av mannlige rekrutter. Likevel viser denne studien at det finnes et stort, uutnyttet potensial, også blant kvinner. Forskjellen mellom kjønnene dreier seg først og fremst og andelen som er aktive i dag. Når det gjelder de potensielle deltakerne, de som oppgir at de kunne tenke seg å delta, er det om lag like mange kvinner som menn.

På det allmenne planet oppgir de kvinnelige svarpersonene å være mindre interessert i politikk enn de mannlige. Men når vi ser på hva som ligger bak denne forskjellen, viser det seg at det dreier seg om en forskjell i interessemønster, snarere enn en reell forskjell i politisk interesse. Kvinner er mindre opptatt av politikk generelt og mindre opptatt av rikspolitikk, men de er like opptatt av politikk på lokalt og regionalt nivå som menn. Ser vi nærmere på hvilke kommunalpolitiske saksfelter kvinner interesserer seg for, finner vi

---

⁴ <http://www.difi.no/innbyggerundersokelsen>

at de i klart større grad enn menn er interessert i velferdspolitikken. Med andre ord er de kvinnelige innbyggerne mest opptatt av det mest sentrale kommunale saksfeltet; velferd.

Menn oppgir å være motivert ut fra generell politisk interesse. Kvinner utmerker seg derimot med en mer instrumentell tilnærming til politisk deltakelse. Oppfatningen er at politikk er viktig og interessant i den grad det kan føre til at bestemte saker kan få sin løsning. Politikken er et middel til å nå et bestemt mål. For menn synes det som om politikken i større grad er et mål i seg selv. Flere menn enn kvinner er opptatt av politikk som aktivitet. I disse forskjellene kan det ligge én mulig ansats til forklaring på hvorfor menn har lengre fartstid i politikken enn kvinner. Kvinner deltar for å finne løsninger på konkrete problemer. Dersom problemene får sin løsning, kan det være en grunn til å trekke seg fra politikken. Hvis det etter en viss tid ikke er noen løsning i sikte, kan det gi grunnlag for frustrasjon og dermed også være en grunn til å trekke seg. Vi ser i dette materialet at frustrasjonsbegrunnelsene er viktigere for kvinner enn for menn når de oppgir grunner for ikke å delta i politikken. Disse konklusjonene er i tråd med resultater fra Lokaldemokratiundersøkelsen fra 2007, rapportert i Saglie (2009:218).

Når det gjelder tiltak for å styrke motivasjon, har en del kommuner gjennomført motivasjonssamlinger. Invitasjon til slike samlinger har i en del tilfeller gått ut til alle kvinner i en kommune, for eksempel gjennom annonser i lokalavisen. Men i tillegg er det gjennomført jentekvelder/motivasjonssamlinger blant listekandidater. Enkelte prosjektkommuner har dessuten avholdt åpne møter der det blir informert om arbeidsvilkår og arbeidsbyrde for lokalpolitikere. Dette kan også regnes som en form for motivasjonstiltak ettersom et av formålene med slike møter har vært å avlive myter om arbeidsbelastningen ved å være folkevalgt i kommunene.

Dersom vi skal oppsummere prosjektkommunenes innsatser i henhold til figur 7, er det rimelig å peke på enkelte mønster. Kommunenes hovedinnsats er innrettet mot a) opplæring og b) tilrettelegging av kommunestyremøter. Dette innebærer at kommunenes problemoppfatning i størst grad har vært innrettet mot institusjonell tilrettelegging (på mesonivå) og mot individuelle ressurser (på mikronivå). Aller størst vekt er trolig lagt på ulike typer opplæringstiltak. Videre innebærer dette at kommunenes tiltak i stor utstrekning har vært rettet mot valgte representanter og kanskje spesielt nyvalgte representanter. En god del arbeid er også nedlagt i å rekruttere nye kandidater samt å forbedre posisjonene til de kvinnelige kandidatene på listene. Partiene er blitt kontaktet og informert om betydningen av listesammensetningen. Ikke minst har departementet formidlet mye informasjon om viktigheten av nominasjonsfasen for kjønnsbalansen blant de som blir valgt. Likevel er hovedinntrykket av tyngdepunktet i prosjektarbeidet er lagt på å styrke ressurser og rammevilkår for allerede aktive politikere.

Nærmere om kommuneprosjektene

I kapitlet som følger skal vi se nærmere på det arbeidet som er gjort i prosjektkommunene. I første del av kapitlet redegjør vi for innholdet i prosjektene, mens vi i andre del ser nærmere på måten arbeidet har vært organisert. Både innretningen på tiltak og organisering varierer mellom kommunene. Begge disse

gruppene av faktorer kan derfor bidra til å forklare at noen kommuner har lyktes bedre med sitt prosjektarbeid enn andre.

Innretningen på prosjektene

I tabell 4 nedenfor presenteres en klassifikasjon av de prosjektene som kommunene har arbeidet med.

Tabell 4: Oversikt over kommuneprosjektene innretning

		Alta	Enebakk	Luster	Løten	Norddal	Sigdal	Vestnes	Øygarden	Bamble,	Dovre, Lom, Sel	Hå, Karmøy,	Osen, Rissa,	Sum
MAKRO: SAMFUNN	Undersøk. til befolkn. el. lokalpol.	X				X			X	X		X	X	6
	Infotiltak mot befolkn./folkemøter	X		X	X	X	X		X	X	X	X	X	10
	Formidling gjennom media	X		X		X	X		X	X	X	X	X	9
MAKRO/ MELLOM: POL. INST.	Tilrettelegging. av komm.styremøter (dagmøter, kortere møter etc.)	X	X	X		X		X	X		X			7
	Godtgjørelse/frikjøp	X						X			X			3
	Barnepass	X				X			X					3
MELLOM: MOBILI- SERINGS-ORG	Info. om nominasjonspros./konstitusjonsprosess	X		X	X	X	X		X		X	X	X	9
	Saksordfører										X			1
	Tiltak rettet mot frivillig organisasjoner					X					X			2
MIKRO: RESSURSER	Opplæring/skolering	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	12
	Nettverk					X		X	X	X	X		X	6
	Mentorordning	X									X	X		3
MIKRO: MOTIVASJON	Motivasjonssamling /kvinnesamling	X		X		X	X		X	X	X		X	8
	Besøk på arbeidsplasser					X								1
	Tiltak rettet mot ungdomsråd eller lignende			X	X	X	X				X			5
	Sum antall tiltak	10	2	7	4	12	6	4	9	6	12	6	7	

Som det fremgår av kolonnen lengst til venstre, er opplistingen av prosjekttyper forsøksvis ordnet i henhold til skjemaet vi presenterte i figur 7. En slik klassifisering av

tiltak er ikke enkel og kan sikkert gjøres på ulike vis. Vi mener likevel at denne inndelingen gir et noenlunde dekkende bilde av aktiviteten i prosjektkommunene.

Det første vi kan merke oss er at spredningen på prosjekter varierer mye mellom kommunene. I nederste rad i tabellen er antall tiltak summert. Det er viktig å presisere at det summerte antallet tiltak ikke direkte kan tolkes som et uttrykk for graden av aktivitet i de enkelte kommunene. I stedet må det summerte tallet forstås som en indikator på hvor konsentrert eller spredt innsatsen har vært. Spredningen har vært størst i Norddal kommune samt i kommunenettverket Dovre, Lom, Sel. Men også Alta kommune har gjennomført mange typer tiltak. Enebakk, Løten og Sigdal har satset på færre typer av tiltak.

Dersom vi summerer enkelttiltak på tvers av kommuner, får vi et uttrykk for hvilke tiltak som har vært gjennomført i mange kommuner. Vi observerer da at samtlige kommuner/kommunenettverk har gjennomført minst ett tiltak for opplæring eller skoloring av folkevalgte. Kommunenes innsats på dette området kan variere. Noen har gjennomført en serie opplæringsprosjekter. Det gjelder for eksempel Løten og Enebakk som har satset forholdsvis tungt på denne typen tiltak. Prosjektleder i Enebakk understreker at prosjektet i denne kommunen først og fremst har vært en satsing på «faglighet». Alta har organisert «Politikerskole», et todelt kurs, der første del ga en del generell informasjon om politisk organisering og hva det innebar å være folkevalgt, mens andre del var ment som et mestringkurs i det å være lokalpolitiker. Prosjektlederen i Luster understreker at de i kommunen har oppfattet det som viktig å «bygge politikere» og at dette krever tid og målrettet innsats. Noen kommuner har nøyd seg med ett opplæringstiltak. Ikke desto mindre er det klart ut fra tabell 4 at prosjektkommunene har vært enige om at det er viktig å heve kompetansen til politikere som er valgt inn i kommunestyrene. I en del tilfeller, slik som i Vestnes og Enebakk, er opplæringstilbudene gitt både til mannlige og kvinnelige politikere, men i mange prosjektkommuner, sannsynligvis flertallet, er opplærings- og skoloringstiltakene spesielt innrettet mot kvinnelige folkevalgte.

I følge de kommunale prosjektlederne har opplæringstiltakene hatt virkninger utover den rene kunnskapsformidlingen. Innenfor Grenlandsnettverket (Bamble, Porsgrunn, Siljan, Skien) har opplæringssamlingene bidratt til at det er etablert nettverk av kvinnelige politikere. Videre understreker prosjektleder for denne gruppen av kommuner at samlingene har gjort de kvinnelige folkevalgte mer bevisste hva de ønsker å oppnå med sine politiske verv. De ønsker å være «mer enn listefyll», de vil inn og bidra og derigjennom fremstå som forbilder for potensielle kvinnelige rekrutter. En lignende observasjon formidler prosjektlederen i Vestnes kommune. Etter å ha gjennomgått opplæringsopplegget har de kvinnene som takker ja til å stå på en liste tenkt bedre gjennom hva det innebærer. Erfaringene fra Grenlandsnettverket og Vestnes viser at opplæringstiltak også kan bidra til å skape motivasjon og politiske ambisjoner hos dem som deltar.

Men prosjektene retter seg ikke bare inn mot politikersjiktet. Tabell 4 viser at det også er mange kommuner som har satset på informasjonstiltak til befolkningen generelt. Dels har formålet vært å gi generell informasjon om prosjektene til innbyggerne, og dels har informasjonen hatt et rekrutteringsformål. Mange kommuner har distribuert informasjonsmateriell til alle husstander. Dette gjelder for eksempel Øygarden og

Luster, samt kommunenettverket i Trøndelag, der det har vært lagt mye arbeid i å utforme tiltalende informasjonsmaterieell i form av brosjyrer eller postkort til innbyggerne. Andre kommuner har lagt ut informasjonsmaterieell på offentlige kontorer. Noen har også satset på å markedsføre satsingen på kvinner i lokalpolitikken ved å lansere egne prosjektnavn og logoer, for eksempel Jentespranget (Hå, Karmøy og Strand) og Tausaløftet (Norddal).

En annen type prosjekter som mange har gjennomført er innrettet mot organiseringen av kommunestyrearbeidet. Dette er prosjekter der formålet er å legge bedre til rette for at kvinnelige folkevalgte kan delta. Her har formålet dels vært å lette rekrutteringen av nye kvinnelige folkevalgte, men det har også vært et mål å holde på de innvalgte. Tiltakene retter seg mot kommunestyret som institusjon. En del kommuner har gjennomført forsøk med møter på dagtid, enten kommunestyremøter eller utvalgsmøter. Øygarden har i slutten av prosjektperioden prøvd ut kommunestyremøter på dagtid, mens Luster har hatt dette i lengre tid. Øygarden, sammen med for eksempel Norddal, har lagt vekt på å definere klarere lengden på møtene ved å sette opp et sluttidspunkt i møteinnkallingen. På denne måten ønsker man å gjøre møteaktiviteten mer forutsigbar, slik at representantene har bedre mulighet til å planlegge sine øvrige aktiviteter. I Vestnes kommune har arbeidet hatt som utgangspunkt at en svært stor andel av kvinnene i kommunen arbeider i turnus, noe som blant annet innebærer nattevakter. Prosjektet har tatt sikte på å etablere gode refusjonsordninger slik at arbeidsgivere ikke skal tape på å ha arbeidstakere som er folkevalgte. Et annet tiltak for å gjøre det enklere for kvinnelige politikere å delta i lokalpolitikken er å tilby barnepass i den tiden da kommunestyremøtene pågår.

Videre har en del kommuner innrettet prosjektarbeidet mot nominasjonsprosessene i de politiske partiene. Formålet har vært å øke bevisstheten om betydningen av listeoppsettet for kvinners muligheter til å bli valgt inn i kommunestyret. Etersom velgerne gjennom personstemmene har en tendens til å understøtte partienes prioriteringer, er sammensetningen av valglistene et potensielt sterkt virkemiddel for å øke andelen kvinnelige kandidater som blir valgt inn i kommunestyrene. Som vi har observert tidligere i rapporten, er kvinneandelen blant toppkandidatene betydelig lavere enn den er på listene generelt. Den kandidaten som er ført opp på toppen av listen får som regel flest personstemmer. Med andre ord er det særlig viktig å bevisstgjøre de politiske partiene om betydningen av listeplassering dersom de ønsker å øke kvinneandelen blant de som blir valgt inn. I Øygarden skrev ordføreren brev til alle nominasjonskomiteene der han oppfordret partiene til å gi kvinner gunstig plassering på listene. Prosjektleder herfra formidler at det nærmest opplevdes som pinlig for de partiene som hadde få kvinner på listene. Det å ha mange kvinner på listene ble dermed oppfattet som et konkurransefortrinn i valgkampen. I trøndelagsnettverket var fylkesmennene i de to trøndelagsfylkene invitert til å innlede om betydningen av kvinner på listene samt hvilke faktorer som kunne gjøre partiene mer attraktive for potensielle kvinnelige kandidater.

Ved siden av kommunenes egne tiltak for å påvirke partienes nominasjonspraksis har Kommunal- og regionaldepartementet lagt vekt på å formidle informasjon om denne fasen av rekrutteringsarbeidet. Departementet har utarbeidet en brosjyre om

betydningen av listeoppsett. Dessuten har man fra første felles samling og ut gjennom hele prosjektperioden presentert informasjon om nominasjonene.

En siste gruppe av prosjekter som skal nevnes her dreier seg om motivasjon. Vi ser av tabell 4 at åtte av kommunene/nettverkene har gjennomført én eller flere former for motivasjonstiltak. For eksempel har Alta gjennomført motivasjonssamling for kvinner som vurderte å la seg (re)nominere til valget i 2011. I Sigdal kommune gikk man bredt ut og inviterte interesserte kvinner, blant annet fra kommunens næringsliv. I Luster ble det arrangert såkalte «jentekvelder» der man satset på å motivere kvinner til å «kaste seg uti det». Arrangementet ble bevisst lagt til en kafé, og ikke på rådhuset. Kommunen annonserte tilstelningen på plakater i alle kommunens bygder, og i lokalradio og -avis. Det ble servert god mat samt underholdning. Formålet var å nå ut til personer som ikke vanligvis forbinder seg med lokalpolitikk eller kommunal virksomhet. Fremmøtet ved disse arrangementene var godt. Mellom 60 og 100 kvinner deltok.

I fem av kommunene/nettverkene er det opprettet tett kontakt mellom utstillingsprosjektet og ungdomsråd eller barn og unges kommunestyre. Flere av kommunene som deltar i dette prosjektet deltar også i forsøkene med stemmerett for 16- og 17-åringer. Det gjelder Luster, Osen, Porsgrunn og Sigdal. Vi ser av tabell 4 at Luster og Sigdal har søkt å koble sammen de to prosjektene. Men også andre kommuner har forsøkt å inkorporere sine ungdomssatsinger i utstillingsprosjektet. Ideen har dels vært å samordne prosjekter som dreier seg om underrepresenterte grupper. Men det har også vært naturlig å opprette kontakt mot ungdomsorganene og skolene i kommunen for å motivere en ny generasjon til å engasjere seg politisk og derigjennom styrke det fremtidige rekrutteringsgrunnlaget.

Organiseringen av prosjektarbeidet

Effekten av de prosjektene kommunene setter i verk avhenger ikke av innholdet i tiltakene alene, men potensielt også av måten kommunene organiserer sine prosjekter på. En god ide må bli gjennomført på en fornuftig måte dersom den skal kunne virke etter hensikten. Viktige organisasjonsfaktorer er for eksempel prosjektledelse, ressursinnsats, grad av samarbeid og politisk forankring av prosjektarbeidet.

De kommunale prosjektene er organisert innenfor et rammeverk gitt av den sentrale oppdragsgiveren, Kommunal- og regionaldepartementet. Før vi ser på variasjonen i organiseringen av kommuneprojektene, er det nyttig å gjøre kort rede for de rammevilkårene som ble gitt fra departementets side. Som vi har sett innledningsvis i denne rapporten, har hovedmålet med satsingen vært å oppnå en jevn kjønnsfordeling i kommunestyrene, spesielt nevnes fordelingen innenfor de ledende vervene. 22 kommuner ble valgt ut til å delta på grunnlag av innsendte prosjektsøknader. 8 av disse har deltatt som enkeltkommuner, mens de 14 resterende har fordelt seg på fire regionale nettverk. Ikke alle disse kommunene hadde opprinnelig sendt inn felles søknader. For eksempel har både kommunene i Trøndelag og Rogaland samordnet sine prosjekter i etterkant. Ressursinnsatsen fra departementet har vært relativt omfattende: I alt har det vært bevilget om lag 20 millioner kroner til prosjektet fra Kommunal og regionaldepartementet. Deltakerkommunene har tatt utgangspunkt i prosjektplanene som er angitt i søknaden, men har utover dette stått relativt fritt til å utforme nye tiltak.

Innenfor prosjektet har det vært arrangert årlige konferanser med relativt omfattende deltakelse fra prosjektkommunene. Følgende prosjektkonferanser er arrangert:

- Stjørdal 12.–13. november 2007
- Alta 12.–13. juni 2008
- Karmøy/Haugesund 5.–6. mai 2009
- Skien 31. mai–1. juni 2010

I tillegg har det i 2009 og 2010 vært avholdt årlige nettverkssamlinger der hovedsakelig prosjektlederne i kommunene har deltatt. Disse ble arrangert i Kommunal- og regionaldepartementets lokaler i Oslo.

Uni Rokkansenteret har hatt i oppdrag å evaluere satsingen. Foruten evaluering, har forskerne bidratt med analyser underveis samt oversikter over kunnskapstilfanget på feltet. Forskere fra Uni Rokkansenteret har deltatt på alle konferansene samt alle de felles nettverkssamlingene. Prosjektleder ved Uni Rokkansenteret har holdt foredrag i seks av kommunene/nettverkene i løpet av prosjektperioden.

Vi skal i fortsettelsen gjøre rede for hvordan de enkelte kommunene og kommunenettverkene har valgt å organisere sine prosjekter. Vi har valgt å holde frem to organisasjonsfaktorer som vi mener kan ha betydning for innholdet i de kommunale satsingene og kommunenes evne til å gjennomføre tiltak effektivt:

1. Prosjektledelse
2. Prosjektens kontaktflate/forankring i den øvrige kommuneorganisasjonen

Tabell 5 gir en oversikt over noen presumptivt viktige organisasjonsvariabler.

Tabell 5: Oversikt over kommuneprosjektene organisering

		Alta	Enebakk	Luster	Løten	Norddal	Sigdal	Vestnes	Øygarden	Bamble, Porsgrunn, Siljan, Skien	Dovre, Lom, Sel	Hå, Karmøy, Strand	Osen, Rissa,	Sum
PROSJEKT-LEDELSE	Politisk prosjektleder	X	X			X	X	X	X	X	X	X		9
	Én prosjektleder hele perioden	X		X		X	X	X	X		X		X	8
	Avsatt stillingsressurs til prosjektledelse	X	X						X	X	X	X		6
	Menn i styringsgruppe /prosjektgruppe	X	X		X		X	X	X	X	X	X	X	10
KONTAKT-FLATE	Tiltak rettet mot begge kjønn		X		X			X			X			4
	Tett kontakt med ordfører	X		X		X	X	X	X		X			7
	Tett kontakt med rådmann		X		X	X		X						4
	Samarbeid med andre kommuner			X		X		X		X	X	X	X	7

Som det fremgår av tabell 5, har vi benyttet fire indikatorer på prosjektledelse/styring og fire indikatorer på prosjektets kontaktflate/forankring.

Prosjektledelse

Et første spørsmål er om kommunene har valgt å dedikere en egen stillingsressurs til prosjektleder/-koordinator.⁵ Vi ser av tabellen ovenfor at dette gjelder for seks av kommunene, det vil si halvparten. En del kommuner har gitt uttrykk for at de ønsket å benytte en større andel av prosjektbevilgningen direkte til tiltak. Det innebærer enten at oppgavene knyttet til prosjektet løses innenfor en eksisterende stilling eller at prosjektledelse blir mer av en fritidsgeskjeft. I det siste tilfellet er det rimelig å gå ut fra at prosjektleder kan legge mindre krefter ned i arbeidet, eventuelt at denne deler oppgavene med en prosjektgruppe. I kommunenettverkene vil det ventelig kreves en større innsats av prosjektleder for å samordne innsatsen i de deltakende kommunene. Nettverket av Gudbrandsdalskommuner har satt av mest ressurser til prosjektledelse. Prosjektleder har der vært *ansatt* i 50 % stilling. Trøndelagskommunene valgte å ikke definere en bestemt stillingsressurs til prosjektleder. I følge prosjektleder har nettverket på denne måten fått «en enorm handlefrihet til å bruke penger på tiltak og ikke på

⁵ Det varierer fra kommune til kommune hvilken tittel som brukes om denne posisjonen, men alle kommunene/nettverkene har hatt en person som enten har ledet eller koordinert prosjektarbeidet.

administrasjon.» Da prosjektleder forlot sin administrative stilling i Verdal kommune og gikk over i annen virksomhet, ønsket kommunene å beholde henne som prosjektleder og dekke kostnadene for hennes innsats på timebasis. Andre kommuner mener at en av styrkene ved utstillingsprosjektet har vært at man har hatt en person som har hatt tid avsatt til å holde oppmerksomheten rettet mot dette spesielle arbeidet.

Kontinuitet i prosjektledelsen kan være viktig for å få gode resultater i arbeidet. Imidlertid er ikke kontinuitet en verdi i seg selv. Det kan også være nyttig å få inn friskt blod, og særlig i de tilfeller der prosjektleder har andre forpliktelser som gjør at vedkommende er forhindret fra å legge ned tilstrekkelig innsats i prosjektet. Hovedregelen er imidlertid at kommunene har hatt én og samme prosjektleder hele prosjektperioden. Dette gjelder 8 av 12 kommuner/nettverk. I alle de tilfellene der det har vært skifte av prosjektleder skyldes dette ulike forhold som har oppstått underveis, som for eksempel ny jobb eller svangerskapspermisjon. Ingen har blitt avsatt. Samlet sett må kontinuiteten sies å være stor.

Kommunene skiller seg fra hverandre når det gjelder prosjektleders bakgrunn. I de fleste tilfellene er prosjektleder selv aktiv politiker. Dette gjelder for 9 av de 12 kommunene/nettverkene. Men i Luster, Løten og Trøndelag har prosjektleder vært ansatt i kommuneadministrasjonen, i Trøndelags tilfelle var det som tidligere nevnt Verdal kommune. I Norddal var det en tidligere aktiv politiker som ble forespurt om å påta seg vervet som prosjektleder, og hun takket ja. Når det gjaldt Løten kommune, var ikke klassifiseringen helt opplag. Prosjektleder var ansatt i kommuneadministrasjonen, og det var som administrativt ansatt at hun ble valgt ut til å være prosjektleder. Men ved siste valg ble hun valgt inn i kommunestyret. Hennes politiske tilhørighet var med andre ord formodentlig kjent underveis i prosjektperioden.

Prosjektlederne har gjort seg en del refleksjoner rundt spørsmålet om det er en fordel eller en ulempe at prosjektleder selv er folkevalgt. Mange fremhever de fordelene det gir å kjenne det politiske systemet og måten de politiske prosessene foregår på. Flere er også opptatt av at deres personlige nettverk som folkevalgte er en ressurs for prosjektet. Likevel er mange opptatt av at det ikke er klokt å fremme sitt eget partis politikk tydelig gjennom prosjektlederposisjonen. Da ville prosjektet raskt miste legitimitet blant folkevalgte fra andre partier. Prosjektlederen i Dovre, Lom og Sel hadde vært en markant varaordfører for Senterpartiet i Dovre kommune, men, som hun sa: «De fire årene som prosjektleder har gjort meg partiløs.» Prosjektlederen i Grenlandskommunene oppgir at hun søker å fremstå som partiløs overfor media.

I alle kommunene har det vært kvinnelige prosjektledere, men i styrings-/prosjektgruppene har det også vært menn selv om kvinnene i de aller fleste tilfellene har vært i flertall. Noen prosjektledere opplyser at de mannlige medlemmene har vært mindre aktive enn de kvinnelige og at de ofte ikke har stilt på møtene, men dette gjelder langt fra i alle kommuner. I enkelte kommuner har prosjektet i følge prosjektleder blitt definert som en «kvinnegreie» og således mindre viktig for menn å delta i. Ettersom utstillingsprosjektet unektelig omhandler kvinner og kvinners politiske representasjon, er det kanskje ikke så urimelig at noen oppfatter det som noe som har spesiell interesse for kvinner. Men siden menn har utgjort et flertall av representantene og et stort flertall av de politiske lederne i kommunene, er det viktig å få mannlige politikere med dersom man skal få til endring. Det er også flere kommuner, for eksempel Enebakk og Løten,

som har lagt vekt på å trekke med menn, ikke bare i styringsgruppen, men også ved å innrette en del av tiltakene mot begge kjønn.

Kontaktflate/forankring

Dette bringer oss over på neste punkt, det som dreier seg om prosjektenes kontaktflate eller forankring. Som vi ser av tabell 5, er tiltakene i 8 av de 12 kommunene/nettverkene hovedsakelig innrettet mot kvinner. Klassifikasjonen av kommunene er på dette punktet er til en viss grad skjønnsmessig. For eksempel oppgir prosjektleder i Gudbrandsdalskommunene at ca. 50 prosent av tiltakene er innrettet mot både kvinner og menn. De øvrige tiltakene er kun myntet på kvinner. I en del kommuner, som for eksempel Luster, synes det å ha vært vellykket med arrangementer som er forbeholdt kvinner. I andre kommuner har mannlige politikere uttrykt ønske om å delta. Dette gjelder for eksempel Løten, der enkelte av opplæringstiltakene hadde flere mannlige enn kvinnelige deltakere. I Vestnes fikk kommunen kritikk av Sunnmørsposten fordi IKT-kursene kun samlet kvinnelige deltakere. Imidlertid hadde de mannlige politikerne også fått tilbud.

I hvilken grad har prosjektene hatt forankring i den politiske og administrative ledelsen i kommunen? Også på dette punktet er klassifikasjonen til en viss grad skjønnsmessig. Tabell 5 viser at det rapporteres om tett kontakt med ordfører i 7 av 12 kommuner/nettverk, mens det ikke er flere enn 4 av 12 som oppgir at det har vært tett kontakt med rådmannen. Kontakten har med andre ord vært tettere mot politisk enn mot administrativ ledelse. I to kommuner, Enebakk og Løten, har det vært tett kontakt mot rådmannen, men ikke like tett kontakt med ordfører. Men av disse to kommunene er det kun Løten som har hatt en administrativt ansatt prosjektleder. Alt i alt synes det som om den politiske forankringen av prosjektene har vært noe sterkere enn den administrative. Det at prosjektleder i de fleste tilfellene har vært en folkevalgt understreker også den politiske forankringen, og selv i kommuner der det har vært administrativt ansatt prosjektleder fremheves betydningen av kontakt med den politiske ledelsen i kommunen. For eksempel blir det av prosjektlederen i Luster fremholdt som et «sjakktrekk» at ordfører var leder av styringsgruppen. Vi formoder at det var et godt trekk.

Har kommuneprosjektene hatt betydning?

Til nå har vi beskrevet kommuneprosjektene og måten de har vært organisert på. Antakelsene har vært a) at prosjektkommunene skiller seg fra andre kommuner som ikke har gjennomført et tilsvarende prosjektarbeid, og b) at så vel innholdet i et tiltak som organiseringen av det kan ha betydning for de faktiske virkningene av det som er gjennomført. Når vi nå skal undersøke effektene av det arbeidet som er gjort, vil vi først undersøke om de 22 prosjektkommunene som gruppe skiller seg fra de kommunene som ikke har deltatt i utstillingsprosjektet. Dernest vil vi se nærmere på de 22 kommunene og undersøke om variasjonen i innretning og organisering av prosjektene har gitt systematiske variasjoner i resultater.

Formålet med prosjektet var å skape kjønnsbalanse i kommunestyrene, spesielt i de ledende posisjonene. Med dette som utgangspunkt har vi valgt ut tre avhengige variabler, det vil si utfallsindikatorer:

1. Andel kvinner i kommunestyrene
2. Andel kvinner i formannskapene
3. Andel kvinnelige ordførere

Ettersom vi primært er opptatt av å undersøke betydningen av prosjektarbeidet for *endring* på de ovenstående variablene, vil vi se på *utvikling fra valget i 2007 til valget i 2011*.

Skiller prosjektkommunene seg fra andre kommuner?

Første steg når vi skal evaluere hvilken betydning prosjektaktiviteten har hatt er å undersøke om utviklingen i prosjektkommunene har vært annerledes enn i de øvrige kommunene. Prosjektkommunene er en slags forsøkskommuner, mens de øvrige kommunene utgjør en kontrollgruppe. Vi sammenligner her på tvers av grupper, ikke innenfor.

Som sagt er alle våre avhengige variabler indikatorer *endring*, presumptivt mellom prosjektstart og prosjektavslutning. Prosjektet har hatt som mål å bedre kvinneandelen i kommunestyrene og spesielt i ledende posisjoner. Derfor har vi valgt å undersøke effekten av prosjektdeltakelse og -tiltak på endring av kvinneandelen i kommunestyrene, formannskap samt kvinnelige ordførere.

Tabell 6 viser hvor stor andel av kommunene som har hatt en henholdsvis negativ, nøytral eller positiv utvikling av kvinneandelen i kommunestyret mellom 2007 og 2011.⁶ Vi har skilt mellom prosjektkommunene og øvrige kommuner.

Tabell 6: *Endring i kvinneandel, kommunestyrer. Prosjektkommuner og andre kommuner*

	Prosjektkommuner	Andre
Negativ	36	38
Status quo	23	18
Positiv	41	44
N (=100 %)	22	401

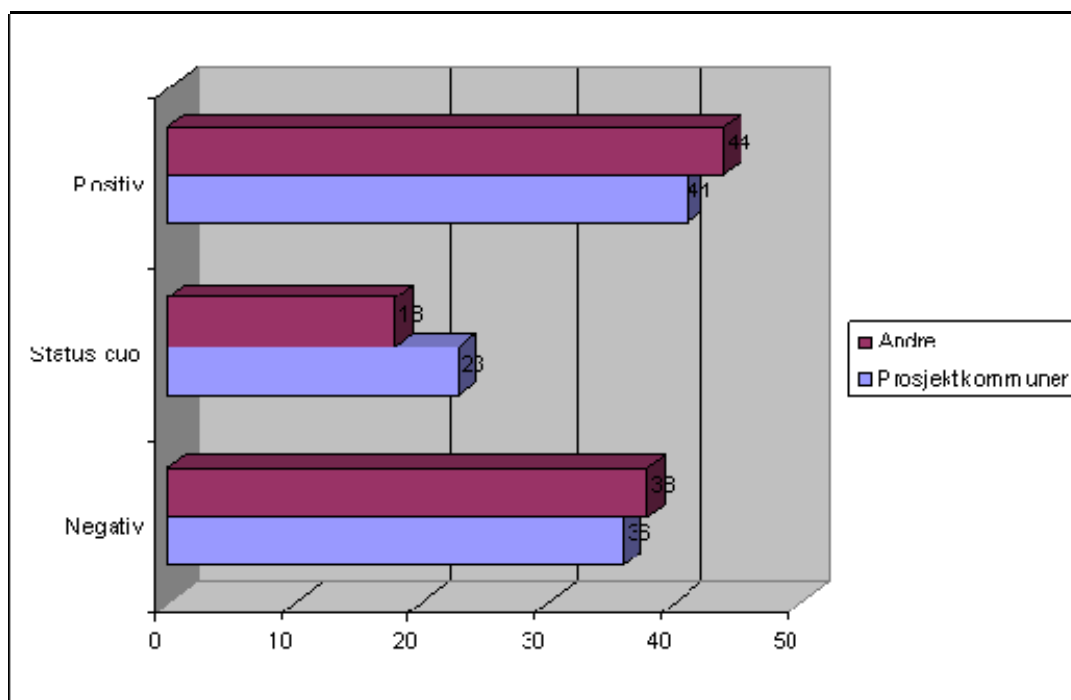
Pearson $\chi^2(2) = 0,3194$ Pr = 0,852

Vi har tidligere observert at 38 % av landets kommunestyrerepresentanter er kvinner. Dette gjennomsnittstallet rommer imidlertid variasjoner. Noen kommuner har fremgang, andre har tilbakegang, mens noen kommuner er uforandrede med hensyn til kvinnerepresentasjon. Til tross for at det aggregerte bildet er preget av stillstand mellom

⁶ For å få frem utviklingen mellom de to valgene har vi trukket prosentandelen kvinner i 2007 fra prosentandelen kvinner i 2011. Resultatet er et tall som angir den prosentmessige differansen i kvinneandel mellom de to valgene. I enkelte tilfeller får vi meget små differanser. Vi har valgt å utvide status quo-kategorien til å variere mellom +1 og -1. Vi har således valgt å se bort fra endringer på mindre enn ett prosentpoeng ettersom de neppe vil oppfattes som reelle endringer.

2007 og 2011, er det en større andel av kommunene som har hatt fremgang enn det er som har hatt tilbakegang. Det gjelder for prosjektkommunene så vel som landets øvrige kommuner. Andelen som har hatt fremgang er noe mindre blant prosjektkommunene, men forskjellen er liten og langt fra signifikant. Vi ser også at andelen uforandrede kommuner er noe større blant prosjektkommunene. Sammenligningen mellom prosjektkommunene og de andre er grafisk illustrert i figur 8.

Figur 8: Endring i kvinneandel, kommunestyrer. Prosjektkommuner og andre kommuner

I tabell 7 er det gjort en tilsvarende analyse for utviklingen av kvinneandelen i formannskapene. Denne analysen gir et mer positivt bilde av utviklingen i prosjektkommunene sammenlignet med landet for øvrig.

Tabell 7: Endring i kvinneandel, formannskap. Prosjektkommuner og andre kommuner

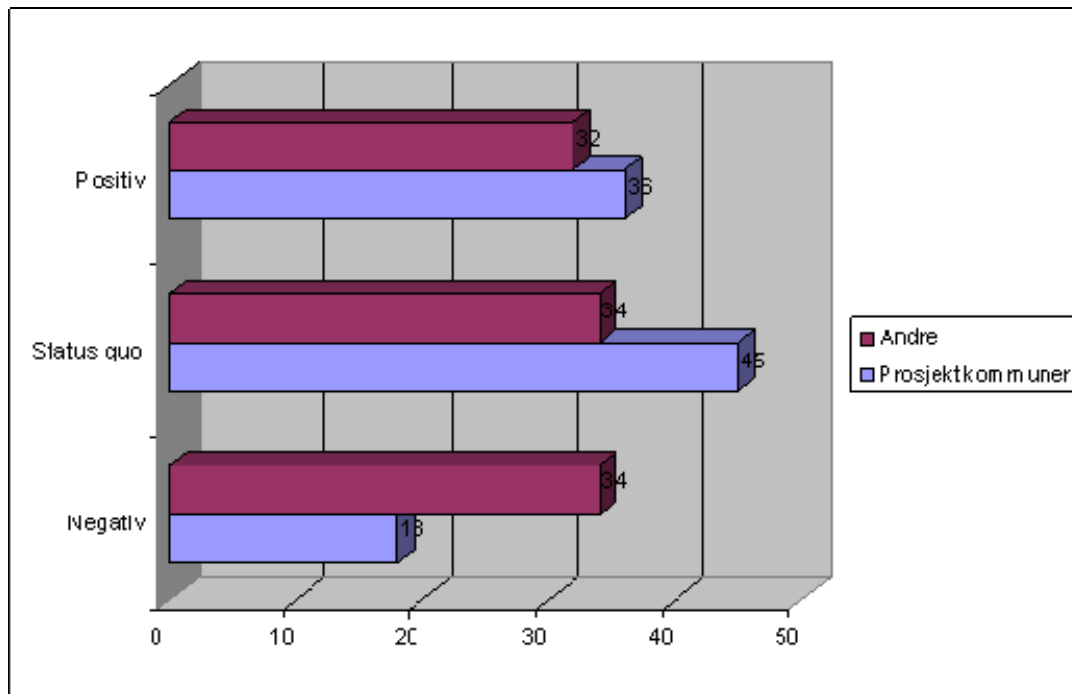
	Prosjektkommuner	Andre
Negativ	18	34
Status quo	45	34
Positiv	36	32
N (=100 %)	22	401

Pearson $\chi^2(2) = 2,5854$ Pr = 0,275

Sammenligner vi andelen kommuner med negativ utvikling, observerer vi at det er en klar forskjell mellom prosjektkommunene og de øvrige kommunene. Det er en langt større andel av de kommunene som ikke har deltatt i utstillingsprosjektet som har hatt tilbakegang i andelen kvinner i formannskapene. Samtidig ser vi at det er en noe større andel blant prosjektkommunene som har hatt en positiv utvikling, men her er det ikke

en stor forskjell mellom de to gruppene av kommuner. Det er imidlertid en klart større andel av prosjektkommunene som har holdt stand mellom 2007 og 2011. Analysen er illustrert grafisk i figur 9.

Figur 9: Endring i kvinneandel, formannskap. Prosjektkommuner og andre kommuner

Så langt antyder analysene våre at prosjektkommunene skiller seg ut med en noe mer positiv utvikling av kvinneandelen innenfor det politiske ledersjiktet enn innenfor kommunestyrene generelt. Spørsmålet er om dette kun gjelder for formannskapssjiktet eller om det også gjelder ordførerposisjonen.

Tabell 8 viser totalfordelingen på endringsvariabelen for ordførersjiktet. Alt i alt hadde nærmere to tredjedeler av kommunene kvinnelig ordfører verken i 2007 eller 2011. Litt i overkant av 10 % hadde kvinnelig ordfører etter begge valgene. 12 % av kommunene fikk mannlig ordfører etter å ha hatt kvinnelig ordfører i den foregående perioden. Den samme andelen kommuner fikk kvinnelig ordfører etter å ha hatt en mannlig ordfører i den foregående perioden.

Tabell 8: Endring i andel kommuner med kvinnelig ordfører. Alle landets kommuner

	Antall	Prosent
Verken 07 el 11	281	66
07, ikke 11	53	12
11, ikke 07	50	12
Både 07 og 11	44	10
Total	428	100

Er det så forskjell på fordelingen i prosjektkommunene og de øvrige kommunene i landet? Separate fordelinger for de to gruppene er vist i tabell 9.

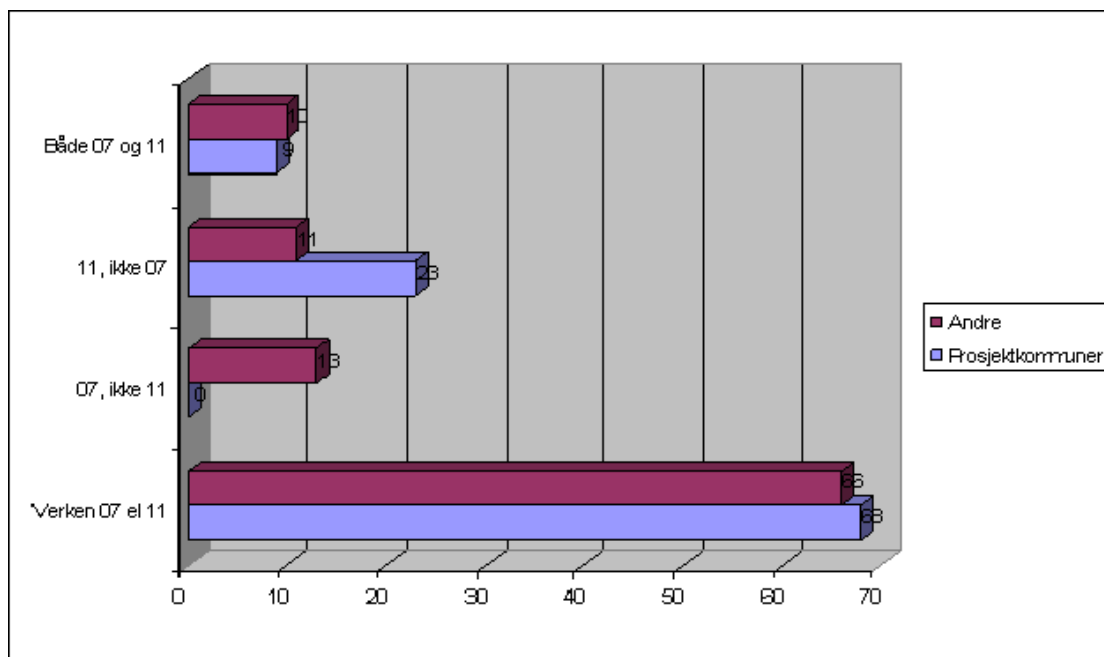
Andelen som har hatt mannlig ordfører i begge perioder er om lag den samme i begge grupper. Imidlertid er det en betydelig større andel blant prosjektkommunene som fikk overgang fra mannlig til kvinnelig ordfører etter valget i 2011 sammenlignet med de øvrige kommunene. Videre fremgår det av tabell 9 at ingen prosjektkommuner som hadde kvinnelig ordfører i foregående perioden fikk mannlig ordfører etter det seneste valget. Dette gjaldt for 13 % av landets øvrige kommuner.

Tabell 9: Endring i andel kommuner med kvinnelig ordfører. Prosjektkommuner og andre

	Prosjektkommuner	Andre
Verken 07 el 11	68	66
07, ikke 11	0	13
11, ikke 07	23	11
Både 07 og 11	9	10
N (=100%)	22	406

Fordelingen fra tabell 9 er fremstilt grafisk i figur 10.

Figur 10: Endring i andel kommuner med kvinnelig ordfører. Prosjektkommuner og andre

Når vi skal oppsummere resultatene fra analysene av forskjellene mellom prosjektkommunene og de øvrige kommunene, er det rimelig å fremheve at prosjektkommunene skiller seg ut med en mer positiv utvikling når det gjelder kvinneandelen i ledende posisjoner. Det er en større andel av prosjektkommunene som har hatt en positiv utvikling når det gjelder kvinneandel i formannskapene og kvinnelige ordførere enn det er i de andre kommunene. Når det gjelder kommunestyrene generelt, er det ikke noen klar forskjell på de to gruppene av kommuner. Likevel synes det å være grunn til å konkludere med at deltakelse i utstillingsprosjektet har gitt noen av de ønskede effektene på kvinnerepresentasjonen i kommunestyrets ledende organer. Gjennom et prosjektarbeid har kommunene maktet å rette søkelyset mot spørsmålet om kvinnerepresentasjon i lokalpolitikken. Det ser ut til å ha hatt en viss betydning.

Prosjektkommunene har imidlertid, som vi har sett, gjennomført ulike tiltak i tillegg til at prosjektaktiviteten har vært organisert på forskjellige måter. Det neste spørsmålet er således om denne variasjonen kan fortelle noe om hvilke typer prosjektinnretning som har hatt størst effekt.

Har variasjon i tiltak og organisering betydning?

Det følgende forsøket på å systematisere variasjonen i utformingen av tiltak samt organisering er beheftet med enkelte problemer. Én innvending mot metoden som er brukt er at vi ved å kvantifisere prosjektkommunenes aktiviteter har gjort for store forenklinger. Vi har gitt kommunene/nettverkene verdien 1 dersom de har gjennomført et tiltak og 0 dersom de ikke har gjennomført det. Dette dekker helt klart over store variasjoner. Én kommune har gjort mye, en annen lite, men begge får verdien 1. Innenfor rammen av dette prosjektet har det ikke vært mulig å gi en presis vektning eller vurdering av den enkelte kommunens innsats innenfor hvert tiltak. Det ville kreve en større arbeidsinnsats enn det er ressurser til i forskningsprosjektet, og samtidig ville en

slik tilnærming stå i fare for å frembringe så stor variasjon at en systematisk analyse av alle prosjektkommuner/nettverk ikke ville la seg gjennomføre.

Det at vi har valgt å gjennomføre analysene med 8 kommuner og 4 kommunenettverk er også potensielt problematisk. Dermed får vi 12 enheter, mens det fulle antallet kommuner som deltar i satsingen er 22. Med en slik fremgangsmåte antar vi at de kommunene som tilhører et nettverk er samordnede, slik at tiltaksporteføljen er den samme i alle nettverkskommunene. Inntrykket fra intervjuene er at 3 av fire kommunenettverk fremstår som relativt koordinerte, mens ett (Hå, Karmøy, Strand) fremstår som mer desentralisert. På denne bakgrunnen mener vi at det ikke er urimelig å analysere de respektive nettverkene under ett og ikke bryte dem opp i enkeltkommuner.

I forlengelsen av det ovenstående kan man innvende mot oss at vi gjennomfører en del statistiske analyser med så lite som 12 enheter. Svaret på denne innvendingen er at vi ikke tolker analysene i streng statistisk forstand, men at vi anvender denne teknikken for å systematisere et materiale som ellers ville være uoversiktlig.

Tiltak: Bredde og innretning

Den første antakelsen vi skal undersøke er om bredden i kommunale tiltak har betydning for de tre endringsindikatorerne vi har anvendt. Vi har gjennomført en korrelasjonsanalyse der vi ser på sammenhengen mellom antallet gjennomførte tiltak og score på de tre avhengige variablene. Resultatet er vist i tabell 10.

Tabell 10: Korrelasjoner mellom antallet gjennomførte tiltak og score på tre avhengige variabler. Pearson's R

	Pearson's R	Sig.
Endring kvinneandel kommunestyre	-0,1899	0,5545
Endring kvinneandel formannskap	0,2044	0,5239
Kvinnelig ordfører	-0,4910	0,1050

Som sagt må vår tolkning av korrelasjoner basert på 12 enheter bli meget varsom. Den første observasjonen vi kan gjøre på basis av koeffisientene som er presentert i tabell 10 er at antallet gjennomførte tiltak neppe har noe å si verken for endringen i kvinneandel i kommunestyrene eller for kvinneandelen i formannskapene. Til det knytter det seg altfor stor usikkerhet til koeffisientene. Når det gjelder det å ha kvinnelig ordfører, kan det synes som om antallet gjennomførte tiltak har en negativ effekt. Koeffisienten er ikke signifikant, men heller ikke så langt unna. Med andre ord, de kommunene som har kvinnelig ordfører har gjennomført færre tiltak enn de kommunene som har mannlig ordfører. Årsaken til at det er slik er imidlertid ikke opplagt.

Hva så med *innholdet* i de prosjektene kommunene har satt i verk? Har variasjon i tiltakenes innhold gitt variasjon i score på de tre endringsvariablene? For å redusere floraen av tiltak noe, har vi laget samlemål av de enkeltindikatorerne vi presenterte i

tabell 4. Vi ender opp med 5 indekser som samlemaal på de 5 hovedgruppene av tiltak fra tabell 4:⁷

1. Tiltak på makronivå: Samfunnsendring
2. Tilrettelegging av politiske institusjoner
3. Tiltak innrettet mot mobiliseringsorganisasjoner (Partier, frivillige organisasjoner)
4. Tiltak for å styrke politiske ressurser
5. Tiltak for å øke motivasjon

Tabell 11: Korrelasjoner mellom indekser for grupper av tiltak og score på tre avhengige variabler. Pearson's R

	Tiltak på makronivå: Samfunnsendring	Tilrettelegging av politiske institusjoner	Tiltak innrettet mot mobiliseringsorganisasjoner	Tiltak for å styrke politiske ressurser	Tiltak for å øke motivasjon
Endring kvinneandel kommunestyre	-,25	,19	-,25	,00	-,33
Endring kvinneandel formannskap	,26	-,20	,32	-,17	,44
Kvinnelig ordfører	-,07	-,40	-,41	-,53	-,37

Tabellen ovenfor gir et resultat som ikke er lett å tolke. Når det gjelder endring av kvinneandel i kommunestyre og formannskap, er det svært få klare sammenhenger mellom disse og tiltaksvariablene. Et mulig unntak er motivasjonstiltakene. Det kan synes som om de har en viss positiv effekt på muligheten for å få flere kvinner inn i formannskapene (Signifikansnivå=0,15). Resultatet kan være i tråd med inntrykkene fra intervjuene, der prosjektlederne formidlet at mange kvinner var blitt motivert ikke bare til å delta, men til å innta ledende posisjoner. I et slikt perspektiv blir det imidlertid vanskelig å forstå hvorfor 4 av 5 tiltaksvariabler korrelerer negativt med det å ha kvinnelig ordfører. En mulig tolkning er at ordførervervet avgjøres av andre faktorer enn de som kan påvirkes gjennom prosjekttiltak.

Det er vanskelig å peke på noen åpenbare forklaringer på det mønsteret vi observerer i tabell 11. Når observasjonene er såpass usystematiske og vanskelig tolkbare som de fremstår her, er det problematisk å trekke vidtgående slutninger om effekten av ulike tiltak. Det hefter for stor usikkerhet ved dataene til at vi sikkert kan slå fast at enkelte tiltak virker, mens andre ikke virker. Ser vi disse resultatene i sammenheng med de analysene der vi sammenlignet prosjektkommunene med landets øvrige kommuner, virker det rimelig å konkludere med at det å ha deltatt i utstillingsprosjektet har hatt en viss positiv betydning for utviklingen i kvinnerepresentasjonen, men det er vanskelig å peke på enkelttiltak som har hatt generell virkning – det vil si på tvers av kommunene.

⁷ Opplæringstiltak er ikke inkludert i den politiske ressursindeksen ettersom slike tiltak ble gjennomført i samtlige kommuner/nettverk. Ettersom dette tiltaket ikke varierer mellom kommunene, kan det heller ikke bidra til å forklare variasjon på utfallsvariablene.

En oppskrift på hvordan man skal øke kvinneandelen i lokalpolitiske verv er ikke lett å få øye på i dette materialet.

Organisering

Vi har imidlertid drøftet muligheten for at tiltakenes innhold i seg selv ikke er tilstrekkelig til å frembringe den intenderte effekten av prosjektarbeidet, men at dette også avhenger av måten prosjektene er organisert på. I den følgende analysen har vi tatt ut enkelte organisasjonselementer fra tabell 5 som vi mener kan ha betydning for prosjektenes gjennomføringskraft.

For det første antar vi at klar og kontinuerlig prosjektledelse kan påvirke gjennomføringsevnen positivt. Dette er målt gjennom en indeks basert på to indikatorer: a) hvorvidt det var avsatt en egen stillingsressurs til prosjektleder og b) om det var skifte av prosjektleder underveis i perioden.

For det andre antar vi at prosjektene har større mulighet til å lykkes med sine mål dersom tiltakene er innrettet mot begge kjønn og ikke bare mot kvinner. Hvis prosjektet retter seg mot både menn og kvinner, vil det ha større politisk legitimitet og dermed større muligheter til å lykkes. Den motsatte antakelsen er imidlertid like plausibel: Målrettet innsats spesielt mot kvinnene må til for at kvinner skal hente inn menns forsprang. Uansett, for å måle innretning mot begge kjønn, har vi brukt to indikatorer: a) hvorvidt det var mannlige deltakere i styringsgruppen/prosjektgruppen i kommunen, b) hvorvidt tiltakene var åpne for menn og ikke forbeholdt kvinner.

For det tredje antar vi at prosjektene har større sjanser for å nå målene om økt kvinneandel dersom de er godt forankret i kommunens ledelse. For å måle dette, har vi brukt indikatorene a) tett kontakt med ordfører og b) tett kontakt med rådmann.

Resultatet av analysen er presentert i tabell 12.

Tabell 12: Korrelasjoner mellom indekser for prosjektorganisering og score på tre avhengige variabler. Pearson's R

	Tydelig prosjektledelse	Innretning mot begge kjønn	Forankring i kommunens ledelse
Endring kvinneandel kommunestyre	,35	,21	,01
Endring kvinneandel formannskap	-,19	-,24	-,16
Kvinnelig ordfører	-,30	,24	-,39

Igjen må vi konstatere at resultatene er for inkonsistente til at vi kan trekke noen klare konklusjoner. Dessuten er korrelasjonene for svake til at de tillater noen sikre konklusjoner. Med andre ord er det ut fra dette materialet vanskelig å peke på noen bestemte organisasjonsfaktorer som er spesielt gunstige (eller ugunstige) med tanke på å øke andelen kvinner i lokalpolitiske verv.

Oppsummering

Denne rapporten har oppsummert erfaringene fra satsingen «Utstillingsvindu for kvinner i lokalpolitikken». Målet med satsingen har vært å bedre kjønnsbalansen i kommunestyrene, spesielt i ledende verv. I invitasjonsbrevet til kommunene slo statsråden fast at hun var «... på utkikk etter virkemidler som kan sette fortgang i andelen aktive kvinner i lokalpolitikken.»

Innledningsvis påpekte vi at satsingen representerer en form for demokratipolitikk, det vil i dette tilfellet si tiltak utformet av det offentlige for å bedre kjønnsbalansen innenfor folkevalgte organer. Det er således uttrykk for en offentlig utålmodighet med kvinnerepresentasjonen i politikken: Man oppfatter at det ikke er tid til å vente på at kvinnenens sak skal vinne frem gjennom kvinnebevegelsen og organisasjoner som kjemper for det samme formålet. Men selv om prosjektet har vært initiert fra sentralt hold, har det vært understreket at kommuneprosjektene skulle utformes på basis av lokale situasjonsanalyser. Det ble sett på som viktig at de kommunalt initierte prosjektene var forankret i en lokal problemsituasjon og analyse av mulige tiltak. Videre representerer prosjektet en satsing på «myke» tiltak, det vil si at utstillingsvindusprosjektet går ut på å skaffe erfaring med virkningene av ikke-tvangsbaserte tiltak.

Det ble anvendt en forsøksmodell, der departementet lyste ut prosjektmidler og kommunene søkte om å få delta. 22 kommuner ble valgt ut på basis av søknader der de anga mål og virkemidler for sine prosjekter. Siktemålet for arbeidet var kommunevalget i 2011. Det var ved dette valget man håpet å se fremgang når det gjaldt kvinners representasjon i kommunestyre og i ledende verv.

Satsingen har skapt stor entusiasme i prosjektkommunene, og det er nedlagt et betydelig arbeid. Entusiasmen har skapt forventninger om resultater. Deltakerkommunene har også satt seg forholdsvis ambisiøse mål for prosjektarbeidet. Resultatene har neppe svart til de høyeste forventningene, men en nærmere gjennomgang av prosjektene viser at en del av kommunene har oppnådd resultater. Ikke minst vises det av sammenligningen med resten av landets kommuner.

Gjennomgangen av utvikling og status når det gjelder kvinnerepresentasjon på listene og i kommunestyret avslørte et velkjent mønster: Kvinner er langt bedre representert generelt på listene og generelt i kommunestyrene enn på topplassene og i de ledende posisjonene. Mens kvinneandelen på valglistene var 42 %, var ikke mer enn 28 % av listetoppene kvinner. Kvinnelige folkevalgte utgjør 38 % av alle folkevalgte, 41 % av formannskapsmedlemmene, 35 % av varaordførerne, men kun 22 % av ordførerne.

Har utviklingen i de 22 prosjektkommunene skilt seg fra den i landet for øvrig? Svaret må være at kvinnene til en viss grad har styrket sin stilling i prosjektkommunene sammenlignet med de øvrige kommunene i landet. Mens deltakerkommunene ved prosjektstart lå noe under landsgjennomsnittet på de fleste indikatorene på kvinnerepresentasjon, ligger de nå på landsgjennomsnittet eller noe over. Når det gjelder lederposisjoner, har utviklingen vært mer positiv for kvinnerepresentasjonen i prosjektkommunene enn for landet for øvrig. Spesielt gjelder dette antallet ordførere, som i prosjektkommunene økte fra 2 til 7 etter seneste valg, mens ordførerandelen i resten av landet var stabil eller svakt avtagende.

Det samme bildet fremkommer i endringsanalysene i kapitlet om effekter av prosjektdeltakelse. Når det gjelder kvinneandelen i kommunestyret generelt, er det relativt små forskjeller på prosjektkommunene og de andre, mens det er en større andel av prosjektkommunene enn de øvrige kommunene som har hatt en positiv utvikling med hensyn til kvinnerepresentasjon i formannskap og, særlig, blant ordførerne. Alt i alt tyder disse tallene på at vi kan observere en viss effekt av å ha deltatt i satsingen. Systematisk oppmerksomhet og målrettede tiltak har ført til en større bevissthet rundt spørsmålet om kvinnerepresentasjon i kommunepolitikken, og kanskje har prosjektet skapt et visst press på nominasjonskomiteer og partigrupper for å få kvinner inn på bedre plasser på listene og inn i mer ansvarsfulle posisjoner i kommunestyrene.

Når det gjelder tiltakene som er iverksatt av kommunene, er det betydelig variasjon. Det viser seg imidlertid at samtlige kommuner har satset på opplæringstiltak, enten ett eller flere. Alle uttrykker at de har oppfattet det som viktig å gjøre kvinnelige politikere bedre rustet til å påta seg verv i lokalpolitikken. Dels har disse opplæringstiltakene hatt karakter av formidling av nyttig formell kunnskap, for eksempel om kommunal økonomi eller IKT. Men vel så ofte har man satset på å gi kvinnelige politikere bedre ferdigheter i å håndtere de mer krevende situasjonene som man kan komme opp i som en eksponert lokalpolitiker. Tiltakene har hatt som mål å gjøre kvinner trygge i rollen som lokalpolitiker. Det dreier seg for eksempel om å gi trening i taleteknikk, det å ta ordet i kommunestyret. I tillegg nevner mange mediehandtering som et viktig opplæringstiltak. Et uttrykk som ble brukt var at man ønsket å «bygge» politikere.

Opplæringstiltakene er i første rekke innrettet mot dem som allerede er politikere. Det er vanskelig å organisere slike tiltak for potensielle rekrutter. Imidlertid har det også blitt brukt mye ressurser på informasjon om betydningen av nominasjonsarbeidet. Mens opplæringstiltakene har som mål å styrke kompetansen blant de som er valgt, sikter nominasjonstiltakene i større grad mot å bedre rekrutteringsgrunnlaget, det vil si å trekke flere kvinner med. I tillegg til at kommunene har satt i verk tiltak for å styrke rekrutteringsarbeidet, har departementet gjennom hele prosjektperioden lagt stor vekt på å formidle kunnskap om betydningen av nominasjonsprosessene i partiene. Likevel, intervjuene med prosjektlederne i kommunene etterlater inntrykket av at opplæringstiltakene har hatt en noe høyere prioritet enn det arbeidet som ble rettet inn mot nominasjonskomiteene.

Det finnes en del fullt plausible forklaringer på at kommunene har satset mer systematisk på tiltak rettet mot de som allerede sitter i kommunestyrene. For det første skulle prosjektarbeidet strekke seg over hele perioden fra valget i 2007 til valget i 2011. Ettersom nominasjonsprosessene hovedsakelig finner sted i løpet av det siste året før valget, er det rimelig at den største innsatsen på dette feltet ble gjort mot slutten av prosjektperioden. For det andre utviser kommunene tradisjonelt en viss varsomhet overfor partiene når det gjelder nominasjonspraksis. Partiene på sin side beskytter sin frihet til å gjennomføre nominasjonene slik de selv ønsker.

Det er likevel nærliggende å sette kommunenes prioritering av opplæringstiltakene i sammenheng med de observerte effektene av prosjektdeltakelsen. Vi registrerte at deltakelse i prosjektet hovedsakelig syntes å ha gitt en positiv effekt på kvinneandelen i ledende posisjoner, som formannskap og ordførerverv. Mye tyder på at opplæringsarbeidet har lyktes i å bevisstgjøre en del kvinnelige politikere om sine

politiske ambisjoner samtidig som det har gitt dem selvtillit og trygghet til å påta seg verv som de ellers ville ha reservert seg mot.

Når det gjelder spørsmålet om hvilke tiltak som har virket, gir ikke materialet grunnlag for å trekke noen klare konklusjoner. På den ene siden har vi konstatert at det er variasjon mellom kommunene med hensyn til utviklingen i kvinnerepresentasjon. På den andre siden har vi observert variasjon i innretningen av tiltak. Vi har gjennomgått de forskjellige prosjektene og koblet dem til utfallsvariablene, det vil si indikatorene på kvinnerepresentasjon. Det har imidlertid ikke latt seg gjøre å finne noen systematiske sammenhenger mellom prosjektinnretning og måloppnåelse hos kommunene. Heller ikke ulikheter i organiseringen av prosjektarbeidet ser ut til å ha gitt systematiske forskjeller i måloppnåelse.

Alt i alt kan det se ut som om det har hatt en viss effekt å delta i utstillingskommuneprosjektet. Spesielt har deltakerkommunene klart å få til en viss økning i andelen kvinner som har ledende politiske posisjoner i kommunene. Imidlertid er det vanskelig å peke ut virksomme enkelttiltak på bakgrunn av de analysene vi har gjennomført. Opplæringstiltakene kan være et mulig unntak. Ettersom alle kommunene har gjennomført ett eller flere slike tiltak, er det ikke mulig å analysere hvilken virkning de har hatt. Vi har rett og slett ikke variasjon mellom deltakerkommunene. Ikke desto mindre virker det sannsynlig at flere av kommunene har lyktes med å bevisstgjøre kvinnelige politikere samt å gjøre dem tryggere i sine verv.

Avslutningsvis skal vi understreke at mange av prosjektene som er gjennomført i kommunene kan ha langtidsvirkninger som ikke lar seg etterspore etter kun én valgperiode. Som vi påpekte i rapportens innledning, er kvinnerepresentasjonen i kommunene avhengig av en lang rekke faktorer, og mange av disse faktorene kan ikke påvirkes i løpet av et relativt kortvarig prosjektarbeid. For at nye skal komme inn, må noen tre til side. Denne utskiftningen finner sted i noen kommuner. Da gis det en åpning for nyrekruttering. I andre kommuner er de fleste vervene «blokkert» av sittende representanter. Det arbeidet som er gjort med rekruttering i partiene kan derfor gi resultater ved neste korsvei. Likeledes kan opplæring og kursing bidra til at flere kvinnelige politikere står klare når det skal velges formannskap, utvalgsledere og ordførere etter neste valg.

Litteratur

- Bird, K. (2003): Who are the women? Where are the women? And what difference can they make? The effects of gender parity in French municipal elections. *French Politics* 1(1):5–38.
- Buch, R. (2007): Personlige stemmer – personlig valgt, i R. Buch og J. Elklit (red.) *Nye kommunalvalg? Kontinuitet og forandring ved valget i 2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Caul, M. (1999): Women's Representation in Parliament, *Party Politics*, 5(1):79–98.
- Christensen, D.A. (2001): Kva utset kandidatar til norske kommunestyreval seg for? Ei undersøking av Kristiansand, Østre Toten, Narvik og Trondheim», i *NOU 2001:3: Velgere, valgordning, valgte*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Christensen, D.A., T. Midtbø, H.-E. Ringkjøb, J. Aars (2008). *To valg med ny personvalgordning. Kontinuitet eller endring?* Rokkansenterets rapportserie 9-2008. Bergen: Rokkansenteret.
- Dahlerup, D. og L. Freidenvall (2008): *Kvotering*. Stockholm: SNS förlag.
- Elklit, J. og R.B. Jensen (1997): *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Farrell, D.M. (1997): *Comparing Electoral Systems*. London: Prentice Hall.
- Guldvik, I. og J. Van der Ros (2008): *Sehsagt – kvinner i politiske maktposisjoner*. ØF-rapport nr. 22/2008. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Heidar, K. og J. Saglie (2002): *Hva skjer med partiene?* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hellevik, O. (2003): *Velgere, partier og representanter. Kritisk søkelys på ordningen for personvalg i den nye valgloven*, Makt- og demokratiutredningens rapportserie, Rapport 61. Oslo: Unipub.
- Hellevik, O. og T. Bjørklund (1995): Velgerne og kvinnerepresentasjon, i N. Raaum (red.): *Kjønn og politikk*. Oslo: Tano.
- Hellevik, O. og T. Skard (1985): *Norske kommunestyre – Plass for kvinner?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Iwanaga, K. (2001): Kvinnorepresentasjon och politisk kommunikation i ett internationellt perspektiv, i H. Bengtsson (red.): *Politisk kommunikation och demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Karvonen, L. (2002): Personval – ingen risk, ingen mirakelmedicin, i H. Hvitfelt og L. Karvonen (red.): *Den personliga politiken*. Sundsvall: Demokratiinstituttet: 8–39.
- Kjær, U. og M.N. Pedersen (2004): *De danske folketingsmedlemmer. En parlamentarisk elite og dens rekruttering, cirkulation og transformation 1849–2001*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Larsen, H.O. og A. Offerdal (1994): *Demokrati og deltakelse i kommunene. Norsk lokalpolitikk i nordisk lys*. Oslo: Kommuneforlaget.
- MAELG-undersøkelsen (Municipal Assemblies in European Local Governance) (2008): Norsk datainnsamling gjennomført i 2008.
- Matland, R.E. (1993): Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway, *Journal of Politics*, 55:737–755.
- Norris, P. (2002): *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2004): *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOU (2006:7): *Det lokale folkestyret i endring? Om deltaking og engasjement i lokalpolitikken*. Oslo: Departementenes servicesenter.

- Pedersen, M.N. (1995): Blaabjerg: Når fortid, nutid og fremtid mødes i en vestjysk valgkamp., i J. Elklit og M.N. Pedersen (red.): *Kampen om kommunen*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Pettersson, O. (2007): *Den offentliga makten*. Stockholm: SNS Förlag.
- Phillips, A. (1995): *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Pitkin, H.F. (1972): *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Rule, W. og M. Shugart (1995): *The Preference Vote and Election of Women. Women Win more Seats in Open List PR*, se: www.fairvote.org/reports/1995/chp7/rule.html.
- Rule, W. og J.F. Zimmerman (1994): *Electoral Systems in Comparative Perspective: Their impact on Women and Minorities*. London: Greenwood Press.
- Raaum, N. (red.) (1995): *Kjønn og politikk*. Oslo, Tano.
- Saglie, J. (2009): «Hvorfor delta i lokalpolitikken – og hvorfor ikke?» I: Saglie, Jo (red.): *Det nære demokratiet – lokalvalg og lokal deltakelse*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Schlesinger, J.A. (1994): *Political Parties and the Winning of Office*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- SOU (1993:21): *Ökat personval*. Betänkande av personvalskommittén.
- SOU (1999:92): *Premiär för personval*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Van der Ros, J., V. Johansen og I. Guldvik (2010): Fra folkevalgt til utvalgt. Kjønn, makt og kjønnsmaktbalanse. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. (51)2:221–248.
- Verba, S., K.L. Schlozman, and H.E. Brady (1995): *Voice and Equality: Civic Volunteerism in American Politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Østrem, W. (1989): Personutskiftninger og arbeidsvilkår i kommunalpolitikken. Hovedoppgave, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap.
- Aars, J. (2008): Blir demokratiet elsket i hjel? Demokratipolitikk i kommunene, i I. Helgøy og J. Aars (red.): *Fjernråstyring og demokrati*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Aars, J. og D.A. Christensen (2011): Hvis bare flere kunne stille! Kjønn og politisk motivasjon. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 2011 (3) pp 234–252.
- Aars, J. og H.-E. Ringkjøb (2010): *Nominering og konstituering i norske kommunar*. Uni Rokkan-notat nr. 13-2010. Bergen Uni Rokkansenteret.